

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

АЛЕШКО ОЛЕКСАНДР АНАТОЛІЙОВИЧ

Допускається до захисту:
завідувач кафедри політології
та державного управління

д.політ.н., доцент

Чальцева О.М.

« ____ » _____ 2022 р.

**ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК АКТОР ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В
СУЧАСНОМУ СВІТІ**

Спеціальність 281 Публічне управління та адміністрування

Кваліфікаційна робота

Наукові керівники:

Польовий М.А., професор кафедри
політології та державного управління,

д. політ. н., професор

Прямухіна Н.В. професор кафедри
політології та державного управління,

д. екон. н., доцент

Оцінка: ____ / ____ / ____

(бали/за шкалою ЄКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК: ____ (підпис) _____

Вінниця 2022

АНОТАЦІЯ

Алешко О.А. Громадянське суспільство як актор протидії корупції в сучасному світі

У роботі автором доведено, що інститут громадянського суспільства та інститут корупції виступають певними системами правил і норм, які організують взаємодії між людьми та регулюють різні сфери соціуму та держави, структурують взаємини. Корупція підриває довіру, послаблює демократію, гальмує економічний розвиток і ще більше посилює нерівність, злидні, соціальний поділ та екологічну кризу. До форм і методів залучення громадян у роботу механізмів протидії автор відносять: впровадження реального механізму участі інститутів громадянського суспільства у здійсненні незалежної антикорупційної експертизи документів; участь населення в розслідуванні злочинів і проступків корупційного характеру; створення та здійснення антикорупційних освітніх програм; виховання у населення неприязні до корупційних відносин; формування та підтримка інтернет-порталів та інших веб-сайтів, які висвітлюють проблеми протидії корупції та ін.

Ключові слова: корупція, антикорупційна політика, громадянське суспільство, держава, демократія.

Бібліографія: 101 найм.

Aleshko O.A. Civil society as an anti-corruption actor in the modern world

The author has proved that the institute of civil society and the institute of corruption act as certain systems of rules and norms that organize interactions between people and regulate various spheres of society and the state, structure relationships. Corruption undermines trust, weakens democracy, inhibits economic development, and further exacerbates inequality, poverty, social division, and the environmental crisis. The forms and methods of involving citizens in the work of countermeasures include: the introduction of a real mechanism for the participation of civil society institutions in the

implementation of independent anti-corruption examination of documents; public participation in the investigation of crimes and misdemeanors of a corrupt nature; creation and implementation of anti-corruption educational programs; education of the population dislike of corruption relations; formation and support of Internet portals and other websites covering problems of anti-corruption, etc.

Keywords: corruption, anti-corruption policy, civil society, state, democracy.

Bibliography: 101 items.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УЧАСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ПРОТИДІІ КОРУПЦІЇ.....	10
1.1. Теоретична основа дослідження антикорупційної діяльності громадянського суспільства.....	10
1.2. Форми участі акторів громадянського суспільства в запобіганні та протидії корупції.....	22
РОЗДІЛ 2. АНТИКОРУПЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ ЄС.....	38
2.1. Польський досвід міжінституційного протистояння інститутів громадянського суспільства та корупції.....	38
2.2. Досвід антикорупційної взаємодії громадянського суспільства Румунії.....	46
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ПРОТИДІІ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ.....	57
3.1. Політико-правове регулювання антикорупційної діяльності громадянського суспільства.....	57
3.2. Досвід антикорупційної діяльності громадянського суспільства в Україні.....	64
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ОПРАЦЬОВАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	79

ВСТУП

Актуальність теми роботи. У країнах з високим рівнем корупції необхідна розробка спеціальної державної політики боротьби з корупцією. Така політика, у формі стратегії або програми, може дати чітке уявлення про пріоритети уряду і забезпечити дисципліну виконання. Необхідно активізувати зусилля для зміцнення аналітичної бази боротьби з корупцією. Це має включати проведення досліджень і опитувань, спрямованих на виявлення масштабів і моделей корупції в окремих країнах, секторах та інституціях, а також збір і аналіз статистичних даних про діяльність правоохоронних органів по боротьбі з корупцією. Зусилля, спрямовані на залучення громадськості до участі в розробці та реалізації політики боротьби з корупцією, робляться в більшості країн світу. Але щоб формальна участь у заходах переросла в осмислений діалог, необхідно більш активно залучати інститути громадянського суспільства до реалізації практичних заходів, націлених на конкретні результати.

Тема дослідження є актуальною як в науковому, так і в практичному плані. Наукова, пізнавальна актуальність полягає в необхідності дослідження феномену корупції та протидії їй, як деструктивному інституту сучасного суспільства, оскільки в політичній науці не існує чітко окресленого аксіоматичного сприйняття сутності цього феномену. В практичному плані актуальність обумовлена тим, що для існування дієвої антикорупційної політики, в тому числі, й української, необхідною є оптимізація механізму протидії корупції. В основі здійснення ефективної антикорупційної політики повинна бути узгодженість інтересів держави, громадянського суспільства та окремого громадянина.

Таким чином, вищезазначені аспекти свідчать про необхідність та актуальність наукового дослідження участі акторів громадянського суспільства у протидії корупції.

Характеристика стану розробленості теми. Формування ідей щодо сутності та особливостей корупції, визначення механізму її протидій відбувалося ще в стародавні часи в роботах Арістотеля [2], Т. Гоббса [13], Ш. Монтеск'є [30], Н. Макіавеллі [28]. Наукове формування щодо корупції та протидії їй можна зустріти в роботах Р Мертона [78], М. Вебера [9], Г. Мюрдаля і С. Роуз-Аккермана [101] та інших. Так В. Луо [76] при дослідженні корупція зазначав, що вона може характеризуватися як поведінка людини пов'язана через неправильне сприйняття корупції. Хосе Абуева [63], Девід Бейлі [65], Натаніель Лефф [74], Колін Лейес [75] в своїх дослідження виступали проти односторонньо-негативістського підходу до корупції.

Серед авторів, які досліджують роль громадянського суспільства в антикорупційному процесі слід відзначити А. Колодія [21], Б. Кухту [26], Р. Холовея [68].

Дослідження досвіду антикорупційної протидії в Східноєвропейському регіоні займалися такі дослідники: А.І.Рибак [49], Д.Г. Заброда [15], О.О. Кашкарова [16], Ю. Миндерску [29], Н. Ахтирська [3] та інші. Серед теоретиків, які досліджували участь громадянського суспільства в Україні внесок зробили І. В. Валюшко [7; 8], О. Пухкал [48], А. Тіньков [58] та інші.

Характеристика стану розробленості наукової проблеми дозволяє зауважити на тому, що зазначені дослідники акцентували увагу на певних аспектах проблеми протидії корупції. Цілісного, комплексного підходу до вироблення механізму протидії корупції та залучення громадянського суспільства не представлено. Вивчення феномену антикорупційної діяльності, особливо у прикладних дослідженнях, залишалося актуальним й для українських дослідників.

Метою роботи є комплексний аналіз громадянського суспільства як актора протидії корупції в сучасному світі, опрацювання категоріального апарату, виявлення особливостей механізмів антикорупційної діяльності сучасних держав на основі результатів порівняльного аналізу протидії корупції в

Східноєвропейських країнах ЄС (на прикладі Польщі та Румунії) та України. Досягнення мети обумовлено вирішенням наступних *дослідницьких завдань*:

- охарактеризувати теоретичну основу дослідження антикорупційної діяльності громадянського суспільства;
- визначити та проаналізувати форми участі акторів громадянського суспільства в запобіганні та протидії корупції;
- проаналізувати польський досвід міжінституційного протистояння інститутів громадянського суспільства та корупції;
- дослідити досвід антикорупційної взаємодії громадянського суспільства Румунії;
- визначити політико-правове регулювання антикорупційної діяльності громадянського суспільства в Україні;
- проаналізувати досвід антикорупційної діяльності громадянського суспільства в Україні.

Об'єктом дослідження є корупція як соціально-політичний феномен.

Предметом дослідження є особливості процесу та механізму протидії корупції та місце і роль громадянського суспільства в ньому.

Темпоральні рамки дослідження обумовлені наступним моментами. Автор вважає за необхідне вивчення громадянського суспільства як актору протидії корупції в сучасних умовах обумовлено якісною трансформацією політичної системи, подальшим впровадженням демократичних засад та євроінтеграційної політики української держави.

Методи дослідження.

Вагоме місце у методології дослідження відіграють також і спеціальні методи, а саме, інституційний, процесуальний, порівняльний, структурно-функціональний. За допомогою інституційного методу в роботі розглянуто та проаналізовано особливості здійснення протидії корупції з урахуванням існуючої політичної ситуації та інститутів влади. Порівняльний метод дозволив виявити

особливості здійснення участі громадянського суспільства у протидії корупції в країнах Східноєвропейського регіону (Польща та Румунія), а також визначити особливості участі агентів громадянського суспільства в антикорупційній політиці в українській державі. Використання у роботі структурно-функціонального методу дозволило розглянути структуру, механізм протидії корупції та функції основних інститутів влади та громадянського суспільства щодо боротьби з корупцією.

У контексті методології автором була запропонована *гіпотеза дослідження*, що полягає у наступному: участь акторів громадянського суспільства при адаптованому до специфіки розвитку політичної системи має велику перевагу над функціонуванням деструктивного інституту корупції та сприяє розбудові в державі демократичних цінностей та консолідації суспільства.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота являє собою дослідження сутності, причин виникнення та особливостей протидії корупції, в тому числі, й в українській державі, в аспектах, що не отримали належного рівня наукової рефлексії. Наукову новизну подано відповідно до розділів дослідження.

Уперше:

- здійснено спробу розглянути корупцію та громадянське суспільство як неформальні інститути політики. Корупція як неформальний інститут витісняє загальносуспільні цінності, а тим самим й послаблює громадянське суспільство на перевагу приватним інтересам. Корупція є притаманною, виразником власне тіньової політики, а громадянське суспільство є притаманним «відкритому суспільству»;
- обґрунтовано позицію, що ініціатива держави та інститутів громадянського суспільства, спрямована на боротьбу з корупцією в органах державної влади, повинна бути орієнтована не тільки на політичні та інші інститути держави і громадянського суспільства, а й на громадянську активність населення.

Дістало подальшого уточнення:

- аналіз нормативно-правової бази протидії корупції в Україні, функціонування основних інститутів запобігання та подолання корупції в державі, а також дослідження Закон України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки», який затверджував Антикорупційну стратегію на 2021-2025 рр.;
- концепту, що планомірне підвищення культури населення, досягнення максимальної прозорості процедур надання державних і муніципальних послуг, а також постійна профілактична, попереджувальна робота абсолютно всіх органів державної влади та інститутів громадянського суспільства виступають дієвим механізмом боротьби з корупцією.

Практичне значення одержаних результатів полягає у принциповій можливості застосування висновків дослідження для підвищення ефективності антикорупційної політики в українській державі. Практичне значення роботи можна визначити за такими напрямками:

1. Науково-дослідницький: основні положення щодо поняття, ознак, та наслідків корупції, а також досвіду протидії їй можуть бути використані для подальшого дослідження цієї проблеми;
2. Прикладний: результати, які були одержані під час дослідження, можуть сприяти вдосконаленню відносин між державою та громадянським суспільством в цілому та в напрямку антикорупційної політики зокрема.

Структура роботи складається із вступу, трьох розділів, що містять шість підрозділів, висновків, списку джерел та літератури. Повний обсяг дослідження становить 97 сторінок. Кількість сторінок, не включаючи перелік джерел та літератури, становить 78 сторінки. Список використаних джерел включає 101 найменування і займає 13 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УЧАСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ПРОТИДІІ КОРУПЦІЇ

1.1. Теоретична основа дослідження антикорупційної діяльності громадянського суспільства

Проблематика дослідження антикорупційної діяльності громадянського суспільства в останній час набуває все більшої актуальності та привертає увагу дослідників правової, політичної, соціологічної, психологічної та інших наукових сфер, що обумовлено змінами сучасного соціуму, новими викликами перед суспільствами та державами. А відсутність узагальнених поглядів серед науковців щодо загальноприйнятих засад, ознак, причин та умов виникнення корупції та засад щодо запобігання та боротьби з нею сприяють подальшому її дослідженні.

Вживання терміну «корупція» стосовно політики приписується ще Арістотелю, який в роботі «Політика» визначав корупцію. При перекладі праць Арістотеля англійською мовою зазвичай «неправильна», «вироджена» форма правління перекладається як «corrupt» [2].

Т. Гоббс підкреслював, що «Люди, які хизуються своїм багатством, сміливо скоюють злочини в надії, що зможуть уникнути покарання шляхом давання хабаря державному правосуддю або отримати прощення за гроші чи іншу винагороду. Корупція для Т. Гоббса, «це корінь, з якого завжди і за будь-яких спокус виникає зневага до всіх законів» [13].

Вивчення пам'яток історії і права, що дійшли до нас, дозволяє зробити висновок, що як соціально-негативне явище в суспільстві, корупція з'явилася, як тільки виник управлінський апарат, і була притаманна всім державам у будь-які періоди їх розвитку [30].

Важливий імпульс до осмислення корупції в нинішньому її розумінні дають праці Н. Макіавеллі, який порівнював корупцію з хворобою, яку, якщо вона запущена, вилікувати дуже важко. Н. Макіавеллі також вважав, що в монархіях, «правлячих за допомогою слуг», корупція менш небезпечна, оскільки всі «слуги» зобов'язані милостям царя і їх важко підкупити [28]. Багато його оцінок зберегли свою актуальність й в наші дні. Досить згадати його образне порівняння корупції з чахоткою, яку спочатку важко розпізнати, але легко лікувати, а якщо хвороба запущена, то її легко розпізнати, але вилікувати дуже важко [28].

В Оксфордському словнику англійської мови існує 9 значень поняття «корупція», серед яких слід відзначити – «це порушення виконання або невиконання громадських обов'язків за допомогою хабарів або іншого виду підкупу; використання або існування корупційних практик, особливо в державі, корпораціях ті інше» [94, р. 974-975].

Сьогодні виокремлюють два визначення корупції, які отримали найбільш широке використання в ході загальних дискусій про неї. Часто цитується визначення Всесвітнього банку «корупція – це зловживання державною владою заради особистої вигоди». Друге визначення, яке за своїм змістом є ширше, було запропоноване організацією Transparency International: корупція – це зловживання увіреною владою для особистої вигоди [98]. У даному визначенні відображаються такі елементи корупції:

- державний і приватний сектори;
- зловживання владою;
- вигода [98].

Перші серйозні наукові дослідження корупції в світі з'явилися тільки в 70-80 р.р. XX ст. [85]. Корупція вважається серйозною проблемою національної безпеки будь-якої держави.

Одне з найбільш коротких сучасних визначень належить Дж. Сентурія: зловживання публічною владою заради приватної вигоди. При цьому залишається

неясним, чи відноситься це діяння до розряду законних або протизаконних, чи зачіпає воно громадську думку, підриваючи почуття справедливості, чи має вимірювані наслідки (збільшує суспільне благо або, навпаки, завдає шкоди суспільному добробуту) та/або нематеріальний результат (втрата довіри) [101, р. 481].

Визначення корупції є складним завданням, яке не залежить від моральних або нормативних оцінок оцінювача. Таким чином, визначення корупції є етичним, суб'єктивним і повним змішанням причин і наслідків, яке потребувало б попередньої згоди всіх учасників щодо відповідних нормативних цінностей. За словами М. Хана, корупція – це акт, який відхиляється від формальних правил поведінки, що регулюють дії будь-кого в положенні державної влади через приватні – щодо – мотиви, такі як багатство, влада або статус [70].

«Корупція – це збочення чесності і непідкупності або стану справ за допомогою підкупу, прихильності або моральної порочності»... Це відбувається, коли принаймні дві партії взаємодіяли, щоб змінити структуру або процеси суспільства або поведінку функціонерів, щоб зробити нечесні, невірні або осквернені ситуації» [84].

Більшість дослідників зводять визначення корупції до хабара і зловживання службовим становищем. У цьому ж ключі визначають корупцію і міжнародні організації [20].

Г. Мюрдаль і С. Роуз-Аккерман (як, втім, і багато інших) відзначали як важливу ознаку корупції прихований, таємний характер дії. Те, що не ховається від очей громадськості і є допустимим з точки зору суспільства, не має нічого спільного з корупцією [101, s. 481].

Існує функціональна залежність між масштабом корупції та інтересом до дослідження даного соціального явища. Цей зв'язок проявляється тоді, коли корупція досягає критичної межі, а вона сама і її наслідки усвідомлюються суспільством як соціальна проблема. Суспільство починає шукати відповідь на

питання про причини зростання корупції, намагаючись виробити практичні заходи боротьби, а точніше, контролю над нею.

Корупція багатостороння, тому вона є предметом дослідження різних наукових дисциплін. Від аспекту розгляду корупції залежить і точка зору на її причини і сутність, які можуть бути виявлені лише в міждисциплінарному дослідженні.

Сьогодні корупція визнається в якості глобального явища, яке має вирішуватися узгоджено і послідовно. Корупція може розглядатися як свідома спроба або навмисне відволікання ресурсів від задоволення спільних інтересів до задоволення особистих інтересів. Презирство до корупції відчувається головним чином на базі моралі. Немає ніяких сумнівів в тому, що корупція чинить якийсь негативний вплив на будь-яке суспільство, де вона існує, і зберігається до тих пір, поки таке суспільство не буде очищено від своєї аморальності [73].

Корупція є систематичним злочином в індивідуумі, суспільстві або нації, яке відображає фаворитизм, кумівство, трайбалізм, секціоналізм, надмірне збагачення, накопичення багатства, зловживання службовим становищем, владою, становищем та отримання невинуватених долей і долей. Корупція також включає хабарництво, контрабанду, шахрайство, незаконні платежі, відмивання грошей, незаконний обіг наркотиків, фальсифікацію документів і записів, одягання вікон, неправдиву декларацію, ухилення, недоплату, обман, підробку, приховування, пособництво і підбурювання будь-якого роду на шкоду іншій особі, громаді [82].

С. Алатає виокремлює характеристики корупції, серед яких такі: корупція завжди зачіпає не одну людину; корупція в цілому передбачає таємницю, за винятком тих випадків, коли вона стала настільки розгулом і настільки глибоко вкоренилася, що деякі могутні окремі особи або особи, які перебувають під їх захистом, не будуть обтяжувати себе своєю діяльністю; корупція – це елемент взаємної відповідальності та взаємної вигоди; ті, хто практикує корупційні методи, зазвичай намагаються закамуювати свою діяльність, вдаючись до тієї

чи іншої форми законного виправдання; вони уникають будь-якого відкритого зіткнення із законом; ті, хто замішаний в корупції – це ті, хто хоче певних рішень і ті, хто здатний впливати на ці рішення; будь-який акт корупції пов'язаний з обманом, як правило, державного органу або суспільства в цілому; будь-яка форма корупції передбачає суперечливу подвійну функцію тих, хто вчиняє діяння; корупція порушує норми гідності та відповідальності в рамках громадянського ладу [64].

Причини корупції прийнято підрозділяти: а) на політичні; б) соціальні; в) економічні; г) психологічні. До найбільш серйозних політичних причин корупції прийнято відносити загальну нестабільність політичної влади, недостатнє вираження і твердість політичної лінії державних діячів у сфері протидії корупції.

Серед економічних причин корупції, насамперед, називають слабкість державних інститутів, правовий нігілізм, загальну нестабільність економіки країни, нерозвиненість грошофінансової системи, наявність у господарській діяльності неврахованих грошових коштів та ін.

Соціальними причинами корупції прийнято вважати нерозвинене громадянське суспільство, яке не до кінця усвідомлює шкоду корупції або не в змозі протистояти зацікавленій у корупції меншості. Державні службовці певною мірою можуть бути деморалізовані:

- а) низькими зарплатами;
- б) не пов'язаною з якістю виконання посадових обов'язків системою заохочення і покарання на службі;
- в) відсутністю кар'єрних перспектив за наявності професійних досягнень;
- г) відсутністю чітко позначених цілей діяльності;
- д) низькою управлінською культурою;
- е) персоніфікацією влади;
- ж) поганою організацією контролю та недосконалістю процедур прийняття рішень та звітності за виконану роботу.

Серед психологічних причин корупції в першу чергу виділяють відсутність морального бар'єру для припинення або відмови від корупційних дій в системі цінностей і установок суспільства в цілому і громадян зокрема.

Перші дослідження корупції (в першій половині ХХ ст.) були пов'язані в основному з аналізом функціонування американської політичної машини у великих містах США, а також з реформами муніципального управління. У цих роботах відзначена найважливіша характеристика корупції – додатковість по відношенню до формальних інститутів. При цьому «побічним» продуктом цих досліджень виявилися симпатія і співчуття, з яким описувалися діяльність деяких легендарних «босів» великих американських міст [77, р. 358].

Надалі констатація певної позитивної складової в характеристиці їх діяльності отримала обґрунтування в рамках структурно-функціонального підходу. Тут необхідно згадати запропоновану Р.Мертоном модель аналізу функціонування американської політичної машини. Р.Мертон пише про структурний контекст дослідження, основним елементом якого він вважає дифузю і фрагментацію влади і відповідальності. Мова йде про великі, швидко зростаючі міста США з їх специфічними проблемами і конфліктами. У них виникали неформальні центри відповідальності – влада «босів», лідерів неофіційних виконавчих структур, які працювали «в задній кімнаті» [78].

Колоритний опис цих акторів знаходимо у М. Вебера. Якщо коротко сформулювати точку зору М. Вебера на сутність явища «керівник та його організація», то це – суб'єкт бюрократії в політичній культурі демократії, що розвивається. У міру проведення реформи державної цивільної служби в США «дилетантське управління» чиновників, супроводжуване владою босів, замінюється професійним бюрократичним управлінням, коли пости займають університетські освічені чиновники, непідкупні і знають свою справу [9].

Повертаючись до моделі, описаної Р. Мертоном, відзначимо, що він детально розглянув функції неформальних лідерів-босів, виділивши при цьому кілька основних:

- надання різного роду послуг найбільш знедоленим громадянам (їжа, робота, допомога у важких життєвих ситуаціях тощо), платою, подякою за які були голоси на виборах;
- вирішення проблем підприємців – як дрібних (наприклад, захист від взаємних посягань), так і великих, які потребували допомоги при виконанні великих і дорогих проектів; і ті та інші потребували неформального захисту від протиріч законів, кодексів і правил; подякою за ці послуги були грошові пожертви – «олія для машини»;
- надання каналів соціальної мобільності для представників тих соціальних груп (наприклад, етнічних меншин), для яких закриті або надзвичайно ускладнені інші, легальні способи вертикальної мобільності; платою за послуги в даному випадку виступала безумовна відданість;
- заміщення офіційної легітимації незаконних видів бізнесу; при цьому забезпечення контролю проводилося шляхом встановлення стандартів і меж діяльності; платою в даному випадку були грошові пожертви.

Такий описаний Р. Мертоном патерн. Визнана класичною, дана модель була вихідним пунктом для багатьох дослідників корупції, хоча реальність, що послужила матеріалом для її створення, істотно змінилася.

Ймовірно, найбільш відомим представником цього напрямку був К. Фрідріх, внесок якого в дослідження даного питання іноді вислизає від уваги дослідників [66, с. 145]. Він розглядав корупцію як поведінку, що відхиляється від переважаючих у політичній сфері норм і обумовлена мотивацією отримання особистої вигоди за громадський рахунок. Особиста вигода не обов'язково має грошово-фінансовий характер. Вона може бути пов'язана з просуванням по службі самого корупціонера, членів його групи підтримки або іншими перевагами для

членів його сім'ї і ближчих. К. Фрідріх пов'язував ступінь корумпованості влади з контекстом її здійснення, ступенем консенсусу, досягнутого в суспільстві, а факторами, що стримують корупцію, вважав опозиційну владу руху і вільну пресу.

Необхідно підкреслити і ще один важливий момент у поглядах К. Фрідріха на корупцію. Він вважає її одним з неодмінних супутників політики і остаточна перемога над корупцією для нього – завдання утопічне. Тим не менш, їй потрібно давати енергійну відсіч, щоб хвороботворні зародки не поширювалися і не руйнували політичну систему [66, р. 482].

Традицію аналізу корупції як девіації еліт продовжують Д. Саймон і Д. Ейтцен. Необхідність такого підходу вони обґрунтовують тим, що термін «біловоротничкова злочинність» не адекватний суті явища – інституціоналізації аморальності, аморальності і скандалізації країни, а також тим, що в США проблема злочинності насправді корениться в системі, в якій злочинність нижчих класів, мафія, корумпований публічний сектор і злочинні спільноти об'єднуються заради вигідних. Тому вони виходять з припущення, що злочинність і девіація соціально обумовлені, задані на рівні суспільства. Це означає, що певні соціологічні фактори обумовлюють вчинення злочинів як індивідами, так і організаціями. Серед найбільш важливих з цих факторів в американському суспільстві називають владну структуру як таку [90, р. XII, 9–10].

Другий напрямок – «ревізійністська» школа аналізу корупції – пов'язана з роботами дослідників проблем країн третього світу. Більшість політологів і соціологів вважають корупцію хворобою суспільств, що розвиваються, результатом, наслідком та/або проявом незавершеної модернізації та бідності. Представники цієї школи, наприклад, Хосе Абуева, Девід Бейлі, Натаніель Лефф, Колін Лейес виступали проти односторонньо-негативістського підходу до корупції як суспільної патології. Навпаки, вони стверджували, що корупція може

виконувати позитивні функції в плані інтеграції, розвитку і модернізації суспільств «третього світу» [63; 65; 74; 75].

Дійсно, поширення ринкових відносин, з одного боку, і бюрократизація влади і управління, з іншого, руйнують зв'язки патримоніального панування, традиційні форми групової солідарності, характерні для доіндустріальних суспільств. Однак у розвинених країнах це більш тривалий процес, і, що ще важливіше, в західних країнах замість особистої залежності між індивідами встановилися за перевагою договірні відносини, регульовані правом, що стало результатом тривалого пошуку цивільних форм захисту і солідарності. У суспільствах, що форсують модернізацію, а також у тих, де стан перехідності з різних причин набуває характеру «залежного розвитку» та історично сильні державні започаткування в суспільному житті, ускладнено формування інститутів, властивих модернізованому суспільству, або їх існування дисфункціональне.

Відносини типу «патрон-клієнт», будучи природною формою захисту й в традиційному суспільстві, мають всі шанси зберегтися і в період модернізації. Вони можуть проявлятися по-різному і нерідко сприймаються як корупційні [87].

Нарешті, ортодоксальний марксистський підхід, в рамках якого корупція розглядалася як основний порок капіталізму, втратив своє значення внаслідок аварії комуністичних режимів і загального визнання факту широкого поширення в них корупції. Тепер досить відомі концепції, які, навпаки, стверджують, що корупція була важливою характеристикою повсякденного життя соціалістичних країн, структурним елементом їхньої економічної і політичної системи [101, р. 482-483]. Таким чином, цей підхід швидше примикає до третього з розглянутих напрямків.

Звичайно, наведена класифікація дослідницьких підходів досить умовна, але вона дозволяє уявити собі основні напрямки дослідницької думки.

Отже, корупцію в загальному сенсі можна розглядати як міру соціальної неефективності. Більш того, певні прояви корупції є індикаторами такої

неефективності в конкретних зонах взаємин, точках взаємодії між владою та суспільством.

Підсумовуючи різні погляди дослідників корупції, слід зазначити, що незважаючи на різноманітність існуючих підходів, питання про поняття корупції залишається відкритим у зв'язку з тим, що на даному етапі розвитку знань про це явище складно знайти єдине визначення, яке б однозначно, об'єктивно і в повній відповідності з існуючою реальністю характеризувало досліджуваний феномен.

Комплексний аналіз корупції як складного соціального явища доцільно здійснювати з позиції інституційного підходу, в рамках якого корупція являє собою один з видів соціальних відносин, пов'язаний з використанням суспільних ресурсів (в тому числі і влади) для досягнення індивідуальних цілей.

Так про інституціоналізацію (процес перетворення соціальних практик на регулярні, довготривалі, стійкі та впорядковані) корупції свідчать такі ознаки:

- корупція виконує низку соціальних функцій;
- корупція характеризується наявністю цілком певних суб'єктів корупційних взаємовідносин (патрон – клієнт), розподілом соціальних ролей (хабародавець, хабаропотримувач, посередник);
- корупція передбачає наявність певних правил гри, норм, відомих суб'єктам корупційної діяльності;
- корупція співвідноситься зі специфічними і стійкими формами вербальної і невербальної комунікації, що відображається в сленгу і символіці.

Критерієм завершеності процесу інституціоналізації є створення статусно-рольової структури, соціально схваленої здебільшого громадськістю. В результаті масштаби поширення корупції можуть свідчити про завершеність/незавершеність процесу інституціоналізації, що, в свою чергу, обумовлює необхідність емпіричного дослідження даного явища.

Можна погодитися з Д.Ф. Томпсоном, що «корупція носить скоріше інституційний, ніж індивідуальний характер, оскільки а) одержувана посадовою

особою вигода є більш інституційною, ніж особиста, (b) перевага, що надається посадовою особою, приймає форму доступу більше, ніж дії, і (c) зв'язок між вигодою і перевагою демонструє тенденцію до підриву законних процедур установи, незалежно від того, чи присутня ненабагато.

У реальних випадках ці елементи присутні різною мірою і в різних поєднаннях, і в результаті багато випадків корупції належним чином описуються як більш-менш інституційні або більш-менш індивідуальні. Перевага викладеної тут концепції інституційної корупції, що складається з трьох елементів, полягає в тому, що вона допускає гібридні випадки такого роду, які часто ігноруються. Аналіз, який дезагрегує елементи, може допомогти краще визначити конкретний характер корупції у фактичних випадках» [95].

Корупція може бути визначена широко або вузько залежно від спрямованості дослідження. Як правило, корупція визначається як поведінка, яка відхиляється від норми або порушує правила. Мотивацією є особиста вигода від використання свого становища. У найширшому сенсі корупція являє собою девіантну поведінку щодо окремих офіційних обов'язків у різних установах/організаціях (а не тільки в уряді або державному секторі) заради особистої вигоди [76]. Корупція може характеризуватися наступним чином: поведінка людини пов'язана з корупцією через неправильне сприйняття. Це тягне за собою громадську думку про те, що корупція є звичайним явищем.

В умовах домінування в сучасній науці неоінституціоналізму, одним з представників є Д. Норт, який розглядає політичні інститути як «правила гри, що складаються з офіційних писаних правил, а також, зазвичай, неписаних кодексів поведінки, що лежать глибше офіційних правил і доповнюють їх» [34, с. 12.]. І власне в межах цього підходу можна розглядати корупцію та громадянське суспільство як інститути.

Проте слід зазначити, що корупція та громадянське суспільство розглядаються як неформальні інститути політики. Стосовно корупції, то можна

погодитися з Г.-Й. Лаутом, на думку якого наявність окремих інститутів, які уподібнюються хвороботворним бацілам та «паразитують» коштом формальних, «окупають» їх зі середини, «підриваючи» їх функціонування [72, р. 26]. Прикладом власне таких інститутів-«паразитів» виступає корупція.

Корупція як неформальний інститут витісняє загальносуспільні цінності, а тим самим й послаблює громадянське суспільство на перевагу приватним інтересам. Фактично із поширенням корупційної практики відбувається формування такої політичної системи, яке характеризується переходом від демократичного типу, де провідна роль належить громадянському суспільству, тісному взаємозв'язку його взаємодії із державою, органами влади.

Таким чином можна говорити, що корупція є притаманною, виразником власне тіньової політики, а громадянське суспільство є притаманним «відкритому суспільству», теоретиком якого був К. Поппер. В цілому громадянське суспільство можна розглядати як «систему інститутів та процесів, які функціонують за певних суспільно-політичних умов» [61, с. 95]. На думку Г. В. Ф. Гегеля громадянське суспільство визначається саме як система інститутів і відносин, сфера задоволення інтересів і потреб індивіда.

Отже, громадянське суспільство розглядають саме як систему суспільних відносин та інститутів. Зловмисна поведінка може призвести до відсутності цілеспрямованості та стримуючих наслідків. Це може призвести до того, що організація буде слабкою і нездатною реагувати на зміну навколишнього середовища. І саме тут важливою є не відстороненість громадськості, а навпаки участь у протидії корупції.

Інститут громадянського суспільства та інститут корупції виступають певними системами правил і норм, які організують взаємодії між людьми та регулюють різні сфери соціуму та держави, структурують взаємини. Можна говорити про їх взаємовплив, але необхідно брати до уваги роль щодо них формальних інститутів політики. Так, наприклад, в залежності від свого типу

держави можуть вступати або у взаємодію з конструктивним громадянським суспільством, або підтримувати корупцію, а здійснення антикорупційної діяльності носить номінальний, декларативний характер.

Таким чином, антикорупція включає в себе дії, що вживаються для запобігання, стримування або протидії корупції та пом'якшення її негативних наслідків. Зусилля по боротьбі з корупцією можуть приймати різні форми в залежності від ситуації, яка обумовлена діями по боротьбі з корупцією, визначеними як корупція, які можуть відрізнятись в залежності від країни і контексту.

1.2. Форми участі акторів громадянського суспільства в запобіганні та протидії корупції

В умовах розбудови демократичної держави та подальшого розвитку демократичних цінностей в сучасному світі, все більше актуалізується питання щодо розширення участі громадянського суспільства в управлінні державою, різних сферах її життєдіяльності. За допомогою своїх інститутів громадянське суспільство в демократичній державі здійснює вплив на вироблення політики різними владними інститутами та її публічну діяльність, яка спрямована на здійснення розробленої політики, а, таким чином, воно спонукає бюрократичний апарат репрезентувати та реалізовувати інтереси людей. Одне з провідних місць у протистоянні корупції та впровадженні антикорупційної політики належить саме громадянському суспільству, яке сприяє просуванню ініціатив щодо запобіганню їй на різних рівнях політики.

Перш ніж розглянути та проаналізувати основні форми участі акторів громадянського суспільства проти корупції, слід звернути увагу на те, що глибинний смисловий взаємозв'язок корупції як загрози за своїм змістом та

безпекою як стану захищеності від загроз призвів до появи в науково практичному лексиконі терміну «антикорупційна безпека». Разом з тим наукове пізнання поняття, змісту антикорупційної безпеки, типів і видів об'єктів антикорупційної охорони, внутрішніх і зовнішніх загроз і джерел корупційної небезпеки, а також характеристик системи забезпечення антикорупційної безпеки знаходиться на початковій стадії розвитку.

Корупція як багатоаспектна категорія не тільки виступає різномірною загрозою безпеці, а й є відображенням психології людини. Визнання негативності корупції в суспільстві далеко не завжди стримує окремих його представників від вчинення корупційних діянь, коли можливість особистого збагачення, нехай навіть і ризикованого, стає реальною. Багатогранність корупції та її виняткова пристосовність суттєво ускладнюють пошук своєчасних та адекватних заходів протидії.

Сталий розвиток суспільства та держави безпосередньо залежить від ефективності державної антикорупційної політики. В сучасних умовах корупція не тільки загрожує розвитку соціально значущих систем управління державою (освіта, охорона здоров'я та ін.), а й стає засобом умисного маніпулювання суспільною свідомістю, здійснюваним з метою дискредитації керуючих структур і підвищення в державі соціальної напруженості.

В середині-кінці 90-х років Організація Об'єднаних Націй, і низка регіональних установ, ділових і неурядових організацій висунули проблему корупції на передній план своїх програм і почали лобіювати заходи, спрямовані на боротьбу з корупцією. Неурядова організація «Transparency International» відіграє центральну роль у включенні питання про корупцію до міжнародного порядку денного за допомогою своїх програм на місцях і лобістських зусиль, а також за допомогою публікації «Індексу сприйняття корупції».

Формування та розвиток міжнародно-правового регулювання у сфері боротьби з корупцією визначені низкою конвенцій та резолюцій.

Необхідно зазначити, що антикорупційні резолюції Генеральної Асамблеї ООН не є для держав юридично обов'язковими, однак вони сприяють формуванню нормативно-правової бази з питань протидії та боротьби з корупцією. Особливу увагу в рамках даної статті необхідно приділити Конвенції ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 р., яка є найбільш повним міжнародним договором, спрямованим на попередження, розслідування і переслідування за корупцію.

Глава II Заходу з питань запобігання корупції, стаття 5 Політика і практика запобігання та протидії корупції передбачає:

1. Кожна Держава-учасник, відповідно до основоположних принципів своєї правової системи, розробляє і здійснює або проводить ефективну і скоординовану політику протидії корупції, що сприяє участі суспільства і відображає принципи правопорядку, належного управління публічними справами і публічним майном, чесності і непідкупності, прозорості та відповідальності.

2. Кожна Держава-учасник прагне встановлювати та заохочувати ефективні види практики, спрямовані на запобігання корупції.

3. Кожна Держава-учасник прагне періодично проводити оцінку відповідних правових документів та адміністративних заходів з метою визначення їх адекватності з точки зору запобігання корупції та боротьби з нею.

4. Держави-учасниці, в належних випадках і відповідно до основоположних принципів своїх правових систем, взаємодіють один з одним і з відповідними міжнародними та регіональними організаціями в розробці та сприянні здійсненню заходів, зазначених у цій статті. Ця взаємодія може включати участь у міжнародних програмах і проектах, спрямованих на запобігання корупції [22].

Серед антикорупційних заходів превентивного характеру далі в цій главі відзначаються наступні: створення державою-учасницею спеціального органу, відповідального за запобігання та протидії корупції (про такий орган слід повідомити Генерального секретаря ООН); забезпечення державою-учасницею наявності антикорупційних положень у законодавстві, що регулює питання

надходження, проходження та припинення цивільної служби; вжиття державою-учасницею заходів, спрямованих на протидію та запобігання корупції в галузі постачання товарів, виконання робіт та надання послуг для державних потреб; вжиття державою-учасницею заходів щодо запобігання корупції в приватному секторі та щодо запобігання відмиванню грошових коштів; вжиття державою-учасницею заходів щодо судових органів та органів прокуратури [22].

Держави-учасниці даної Конвенції, на основі її загальних положень та рекомендацій, приймали закони, які спрямовані на запобігання та протидію корупції, розробляли національну антикорупційну політику, проводили ряд реформ по боротьбі з корупцією. Серед держав, в яких були ефективно проведені реформи щодо запобігання та протидії корупції слід відзначити Сінгапур, Китай, Німеччину, Великобританію, Нідерланди та інші. В межах даної роботи розглядається досвід Румунії та Польщі, для яких, як і для України, характерними були соціально-економічні, політичні та правові реформи, пов'язані з формуванням і впровадженням демократичних цінностей.

Слід відзначити, що основними напрямками реформи законодавства щодо боротьби з корупцією виступають наступні: реформа правової бази, яка передбачає прийняття законодавства щодо вирішення проблеми корупції; реформа судової системи; реформа державного управління та цивільної служби.

В цілому законодавство щодо протидії корупції передбачає її переслідування за допомогою застосування кримінальних або цивільно-правових санкцій, але також може включати прийняття законів, спрямованих на посилення прозорості та підзвітності (наприклад, закони про фінансування політичних партій). Іншими важливими галузями регулювання виступають конфлікт інтересів та державні закупівлі. Спеціалізовані антикорупційні органи також повинні мати чітко сформульовану основу своєї діяльності.

У багатьох державах з високим або системним рівнем корупції ключова проблема – корупція в системі судових органів. Реформи в основному спрямовані

на досягнення прозорості роботи, незалежності та підзвітності суддів та прокурорів. Це передбачає: створення структур, які забезпечують незалежність та самоконтроль судової системи (наприклад, вирішення таких питань, як визначення критеріїв і процедур для призначення суддів і судових службовців); підготовку кодексів поведінки для членів судових органів та нагляд за їх дотриманням; дисциплінарні стягнення або звільнення з посади; забезпечення адекватної заробітної плати.

Важливим напрямком антикорупції протидії виступає реформа державного управління та державної цивільної служби. В цілому, антикорупційні заходи, які спрямовані на моніторинг та контроль дискреційних повноважень державних службовців, зазвичай включають в себе: встановлення чесних, прозорих, заснованих на заслугах і досягненнях процедур прийому на роботу; запровадження заходів щодо поліпшення підзвітності та ефективності; запровадження етичного кодексу (або кодексу поведінки) для збереження в системі цивільної служби ціннісного значення чесності та неупередженості; збільшення зарплати держслужбовців – багато років предмет дискусії, але як ізольований захід виявився неефективним.

Із урахуванням світового досвіду протидії корупції прийнято виокремлювати декілька антикорупційних моделей:

- універсальна модель, яка надає антикорупційним комісіям повноваження з розслідування, попередження та комунікації та організаційно підзвітна виконавчій владі;
- слідча модель, що являє собою невелику централізовану організацію, в якій основна увага приділяється розслідуванням та підзвітна виконавчій владі;
- парламентська модель – організація, незалежна від виконавчої та судової гілок влади, підзвітна парламенту;

- багатовідомська модель, яка включає в себе ряд відділів, які окремо є самостійними, але разом вони утворюють мережу агентств для боротьби з корупцією [67].

На сайті Міжнародної асоціації прокурорів здійснюється аналіз іншої класифікації антикорупційних моделей: багатоцільові антикорупційні установи; правоохоронні установи; профілактичні установи.

Модель багатоцільових антикорупційних установ представляє собою єдиноустановчий підхід, який заснований на трьох ключових принципах: розслідування, профілактика та інформування громадськості та просвітництво. У більшості випадків судове переслідування залишається окремою функцією щодо збереження стримувань та противаги в рамках системи (враховуючи, що такі установи вже наділені широкими повноваженнями і відносно незалежні).

Модель в основному ідентифікується з Гонконгською незалежною комісією щодо боротьби з корупцією і Сінгапурським бюро з розслідування корупції. Він сприяв створенню аналогічних установ на всіх континентах, таких, як Незалежна комісія по боротьбі з корупцією в Новому Південному Уельсі, Австралія; Спеціальна слідча служба в Литві; Бюро з питань запобігання корупції та боротьби з нею в Латвії; Центральне антикорупційне бюро в Польщі та ін.

Правоохоронна модель має різні форми спеціалізації та може застосовуватися в органах з виявлення, розслідування і переслідування. Ця модель може також поєднувати в собі спеціалізоване антикорупційне виявлення, розслідування і судове переслідування в одному органі. Іноді правоохоронна модель також включає елементи превентивних, координаційних та дослідницьких функцій.

Прикладами цієї моделі можна вважати Національне управління з розслідування економічних і екологічних злочинів та кримінального переслідування за них (Норвегія); Центральне управління боротьби з корупцією (Бельгія); Спеціальна прокуратура по боротьбі з корупцією та організованою

злочинністю (Іспанія); Національне управління боротьби з корупцією (Румунія) та Постійна комісія по боротьби з корупцією (Мальта). Крім цього ця модель може також застосовуватися до органів внутрішніх розслідувань з вузькою юрисдикцією для виявлення та розслідування корупції в правоохоронних органах.

Профілактична модель виступає як найширша модель, яка може об'єднувати в собі три категорії установ у здійсненні антикорупційної політики:

- антикорупційні координаційні ради, які як правило, створюються для керівництва зусиллями з проведення антикорупційної реформи в країні, зокрема для розробки, здійснення та моніторингу національної стратегії боротьби з корупцією;
- ради боротьби з корупцією (комісії або комітети) складаються з відповідальних державних установ і міністерств, представників виконавчої, законодавчої та судової гілок влади і можуть залучати громадянське суспільство, але вони зазвичай не є постійними установами, а діють в рамках регулярних нарад;
- спеціалізовані органи з питань запобігання корупції, які також явно створені для запобігання корупції, але вони є постійними і мають більш широкий мандат.

На превентивні органи також покладено координацію антикорупційних стратегій, але вони виконують й інші функції, такі як: оцінка корупційного ризику та плани забезпечення чесності та непідкупності державних установ і секторів, підвищення обізнаності та просвітництва з питань боротьби з корупцією, запобігання конфліктам інтересів, декларування активів, фінансування політичних партій, лобіювання та антикорупційна оцінка правових актів. Приклади цієї моделі можна спостерігати в Комісії з питань запобігання корупції (Словенія); Управління боротьби з корупцією (Чорногорія); Агентстві боротьби з корупцією (Сербія); Центральній службі з питань запобігання корупції (Франція); і певною мірою також Комісії по боротьби з корупцією (Азербайджан).

В деяких державах створені спеціальні органи з питань, пов'язаних із запобіганням корупції, таким, як запобігання конфліктів інтересів, етика, чесність та непідкупність декларацій про активи або контроль за ними в органах державного управління або парламентах. Як приклади можна навести Національне агентство з питань сумлінності в Румунії; Бюро з питань національної чесності і непідкупності в Нідерландах; Бюро урядової етики в Сполучених Штатах Америки; Головна офіційна комісія з етики в Литві та ін..(International Association of Prosecutors).

Щодо питання про те, яку модель антикорупційної установи повинна схвалити та чи інша країна, відповісти дуже складно. Будь-яка країна, яка розглядає питання про створення спеціалізованої антикорупційної установи та обговорює вибір моделі, повинна визнати доведений факт: інституційне запозичення з іноземних систем може зазнати невдачі, якщо вона не буде адекватно адаптована до місцевих політичних, культурних, соціальних, історичних, економічних, конституційних і правових умов.

Примітно, що спеціалізовані багатоцільові агентства Гонконгу, Сінгапуру і навіть Латвії та Литва, яку часто називають – а іноді і хвалять міжнародні експерти – прикладами хороших моделей, функціонує у вельми конкретному контексті (наприклад, у невеликих країнах, де корупція є проблемою, але не завжди з високим рівнем, на конкретному етапі демократизації, переходу та інтеграції в глобальні ринки; ці країни також характеризуються верховенством права, функціонуванням судової системи, основними стримуваннями і противагами в адміністрації тощо). Зусилля з копіювання цієї моделі в більш великих або федеральних штатах або країнах з високим рівне корупції та іншими важливими різними характеристиками поки принесли неоднозначні результати.

Отже аналіз світового досвіду боротьби з корупцією демонструє, що для запобігання та протидії корупції важливим є комплексне поєднання примусових, попереджувальних і просвітницьких процедур [48].

Слід відзначити, що залучення акторів громадянського суспільства до запобігання та протидії корупції сприяє більш ефективному впровадженню антикорупційних механізмів та реформ.

В сучасних умовах ми є свідками трансформації функціональності держави. Якщо раніше ми однозначно погоджувалися із визначенням Б. Кухти, що «держава – це універсальний інститут політичної організації суспільства, який здатний упорядкувати і забезпечити нормальні, стабільні, безпечні умови для функціонування всіх сфер життєдіяльності людини в суспільстві, що здійснюється за допомогою влади» [26, с. 82]. То сьогодні, в умовах глобалізації та неоліберальних реформ значення, функції держави змінюються. Як зазначає А. Колодій, відбувся перехід «від “правління” до “врядування”», що зумовило «заміну традиційних ієрархічних форм організації владно-суспільних відносин на горизонтальні, мережеві моделі управління суспільством» [21].

Хоча держава все ще виконує координуючу, спрямовуючу функцію, але значною мірою зростає участь громадян у прийнятті рішень, відбувається перехід управлінської діяльності з вертикального в горизонтальний формат взаємодій, що дає можливість до неї залучитися усі зацікавлені сторони. Але необхідно зауважити, що репресивна компонента антикорупції повинна залишатися прерогативою держави.

Право на участь громадськості в протидії корупції отримало нормативно-правове унормування. Вперше питання участі громадянського суспільства в протидії корупції на рівні міжнародних нормативно-правових актів, були закріплено в Конвенція ООН проти корупції 2003 [22]. Згідно із ст. 13 Конвенції держави, які ратифікували її, зобов'язані застосовувати належних заходів для сприяння активній участі окремих осіб і груп за межами державного сектора в їх діяльності щодо запобігання корупції, боротьби з нею, поглиблення розуміння суспільством факту існування, причин і небезпечного характеру корупції, а також загроз, що створюються корупційними практиками. У тексті Конвенції ст. 5 є

заклик до держав-учасниць розробити антикорупційну політику, яка сприяє більшому залученню громадськості, ст. 10 підкреслює акцент на необхідності покращити прозорість державного управління та ін.

Добре розвинене громадянське суспільство представляє широкий спектр інтересів, забезпечуючи підхід до проблеми боротьби з корупцією з різних точок зору. Заходи боротьби з корупцією, в яких можуть взяти участь недержавні суб'єкти, зокрема суспільні організації та наукові кола. Такими є: підвищення обізнаності, громадська освіта та професійна підготовка: традиційна сфера втручання громадянського суспільства – це підвищення обізнаності та заохочення публічних дебатів про корупцію та боротьбу з корупцією. Навчання громадськості боротьбі з корупцією проводиться за допомогою низки неурядових організацій та наукових кіл.

Засоби масової інформації також відіграють важливу роль у цих зусиллях, повідомляючи не тільки про випадки корупції, але також про антикорупційні заходи, права та обов'язки громадян у цьому відношенні; моніторинг діяльності уряду, підвищення прозорості діяльності уряду та підзвітності уряду: підвищення прозорості діяльності уряду та підзвітності уряду.

Основною діяльністю громадянського суспільства є контроль над діяльністю уряду, пов'язаною з запобіганням корупції в схильних до корупції областях (таких як, наприклад, публічні закупівлі), а також з проведення антикорупційної реформи.

Громадянське суспільство також сприяє просуванню таких ініціатив як електронне урядування, яке заохочує участь громадян у процесі прийняття рішень та забезпечують більшу підзвітність, прозорість та ефективність діяльності уряду; контроль над фінансуванням політичних партій і виборчими процесами: через їх особливу вразливість перед корупцією виборчі питання часто стають пріоритетом антикорупційних заходів; контроль над здійсненням міжнародних документів по боротьбі з корупцією: Однією з найвідоміших ініціатив в цій галузі

є Коаліція Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції (КООНПК), глобальна мережа, яка включає 370 суспільні організації, що представляють більш ніж 100 країн. З 2006 року Коаліція активно просуває ратифікацію та моніторинг КООНПК на міжнародному, регіональному та національному рівнях.

Досвід демонструє, що більшість країн включали зустрічі з суспільними організаціями до порядку денного країнового візиту, надаючи громадянському суспільству можливість зустрітися та обговорити розглянуті питання з урядовими експертами з держав-учасників, які проводять огляд. Незалежні звіти КООНПК, які публікують суспільні організації, являють собою корисний інформаційний додаток, який забезпечує голос громадянського суспільства. У цих звітах суспільні організації представляють свою власну оцінку дотримання КООНПК конкретною країною; ці доповіді розміщені на веб-сайті коаліції КООНПК – <https://uncaccoalition.org/about-us/members-list/>; моніторинг та виявлення актів корупції.

Громадянське суспільство, включаючи засоби масової інформації, відіграє ключову роль у розкритті випадків корупції, що важливо для підвищення обізнаності громадськості про масштаби і конкретні випадки корупції. Такого роду розкриття інформації чинить тиск на правоохоронні органи з метою розслідування та кримінального переслідування відомих справ, а також на уряд з метою активізації його рішучості у виступі проти корупції.

Річард Холлоуей у роботі «Довідник борців проти корупції для неурядових організацій», який адресований для неурядових організацій та фокусується на тому, як вони можуть використовувати моніторинг і пропаганду в контексті своєї антикорупційної діяльності. Автор зазначає, що «для неурядових організацій корупція – це не просто реорганізація уряду, щоб він діяв більш ефективно... – вони розглядають корупцію як соціальну злоякісну пухлину, яка розоряє бідняків і обмежує їх права, підвищує соціальну та економічну полярність, руйнує соціальну структуру, завдає шкоди демократії і узаконює нерівності і неурядові організації

мають глибокі знання про проблеми і виклики різних секторів, в яких вони працюють, і, зокрема, тих секторів і процесів, які схильні до корупції» [68]. Довідник фокусується на двох ключових інструментах роботи неурядових організацій – моніторингу у просвітництві, а також інструментах управління проектами [91].

Тому лідери держав з досвідом антикорупційних реформ часто називають зміну етичних установок всередині державної адміністрації необхідністю номер один: всі закони, нові органи, інституційні реформи, підвищення заробітків і т. д. марні без зміни етичної культури. Складно собі уявити, щоб культура хабарництва процвітала в державній адміністрації, заснованій на високих морально-етичних принципах; в адміністрації, яка такими принципами не керується, хабарництво уявити легко. Зміна етичної культури має на меті створення такої державної адміністрації, чиновники якої стануть утримуватися від корупції не через страх бути спійманими, а тому що це правильно.

Ініціатива держави та інститутів громадянського суспільства, спрямована на боротьбу з корупцією в органах державної влади, повинна бути орієнтована не тільки на політичні та інші інститути держави і громадянського суспільства, а й на громадянську активність населення.

Планомірне підвищення культури населення, досягнення максимальної прозорості процедур надання державних і муніципальних послуг, а також постійна профілактична, попереджувальна робота абсолютно всіх органів державної влади та інститутів громадянського суспільства виступають дієвим механізмом боротьби з корупцією.

До форм і методів залучення громадян у роботу механізмів протидії автор відносить:

- впровадження реального механізму участі інститутів громадянського суспільства у здійсненні незалежної антикорупційної експертизи документів;

- участь населення в розслідуванні злочинів і проступків корупційного характеру; створення та здійснення антикорупційних освітніх програм;
- виховання у населення неприязні до корупційних відносин;
- формування та підтримка інтернет-порталів та інших веб-сайтів, які висвітлюють проблеми протидії корупції та ін.

Отже, участь акторів громадянського суспільства у запобіганні та протидії корупції має сприяти посиленню антикорупційного ефекту, доповнювати спектр антикорупційних механізмів, які здійснюються від імені держави.

Залучення громадянського суспільства для держави виступає свого роду «ключем» до досягнення успіху в протидії деструктивним наслідкам корупції. Взаємовідносини між державою та громадянським суспільством може відбуватися за кількома сценаріями: співробітництво або конфронтація. Від вибору сценарію формується формат антикорупційної протидії громадянського суспільства: або воно вступає в партнерську кооперацію з формальними інститутами задля вирішення антикорупційних завдань, або ж нашоувхується на відкритий чи завуальований опір і, відповідно, вимушене зайняти агресивну, зневірено-байдужу, пристосувальницьку чи іншу позицію щодо корумпованих інститутів.

Звісно формат взаємодії громадянського суспільства та влади за демократичним сценарієм має представляти собою взаємозацікавлене двостороннє співробітництво. Саме взаємодія відповідних структур громадянського суспільства із владними органами дає можливість більш повному врахуванню потреб населення, альтернатив і можливих наслідків владних рішень.

Залучення акторів громадського суспільства до прийняття політико-правових рішень сприяє останнім більш повну імплементацію населенням. А відмова від комунікації із широкими верствами громадськості й відсторонення їх від формування політики навпаки може перетворити громадянське суспільство на альтернативу владного сектору, а також знижує готовність населення до виконання відповідних владних рішень.

Варто зазначити, що в останній час з'являються нові прояви дійсних практик добровільної самоорганізованої активності в здійсненні антикорупційної політики. На думку І. Валюшко серед форм антикорупційної активності громадянського суспільства можна виокремити: залучення до роботи в конкурсних комісіях, консультативних і дорадчих органах; здійснення аудиту діяльності відповідних структур; профілактичні та інформаційні кампанії; організація та проведення заходів, спрямованих на підвищення політико-правової культури населення, формування атмосфери відторгнення корупції; збір та обробка даних щодо проявів корупції з їх передачею до спеціалізованих антикорупційних органів і подальшим оприлюдненням у медіа [8, с. 8].

О. Пухкал та А. Тіньков виділили такі основні форми участі громадянського суспільства в антикорупції: моніторинг діяльності органів влади (громадська експертиза та контроль бюджетного процесу, громадський контроль за розподілом бюджетних коштів, проведенням тендерів тощо); просвітницька робота з населенням та окремими соціальними групами та ін. [48, с. 84–85].

В цілому можна відмітити, що якість протистояння корупції акторів громадянського суспільства та їх ініціатив залежить від нормативно-правових передумов, які дають можливість їм включитися у процес запобігання та протидії корупції без політичних та юридичних обмежень, готовності держави співпрацювати з громадянським суспільством та залучати його до запобігання та боротьби з корупцією, консолідованості самого громадянського суспільства.

Що ж стосується готовності держави співпрацювати з громадянським суспільством, то цю тезу відображають О. Пухкало та А. Тіньков, які зазначають, що «низька довіра суспільства до формальних інститутів, породжує суспільний скептицизм щодо ініціатив держави в розв'язанні проблеми корупції [48, с. 83].

На думку Ю. Нісневича дієву участь громадян та їх об'єднань «у процесі попередження та протидії корупції покликаний забезпечувати механізм громадського контролю», оскільки саме він виступає як дієвий демократичний

механізм впливу суспільства на публічну владу. Механізм громадського контролю дає можливість виявлення умов, сприятливих для корупційних зловживань, а також фактів корупції з метою перешкодження їм, притягнення до відповідальності причетних до правопорушень із корупційним компонентом.

Результатами здійснення громадського контролю у запобіганні та протидії корупції можуть бути: здатність домогтися впровадження уповноваженими державними органами проведення перевірку виявлених громадськістю фактів із корупційною складовою, формування громадської думки стосовно корупційних злочинів, виявлених громадськістю та доведених у судовому порядку, виявлення та протидія тим нормативно-правовим, організаційним та іншим умовам, котрі сприяли розвитку корупції.

Таким чином, громадський антикорупційний контроль включає дії громадян та їх об'єднань з метою запобігання можливостям та усунення умов, які сприяють виникненню корупційних відносин, а також виявлення та запобігання фактам корупції.

Необхідно також відзначити, що в здійсненні антикорупційних заходів значну роль відіграють медіа. ЗМІ наділені потенціалом не лише оперативного інформування про корупцію й антикорупцію, а також ініціюють та проводять журналістські розслідування щодо корупційних кейсів, через інформаційні канали громадськості надається інформація про результати розслідувань журналістів-розслідувачів корупції тощо.

Таким чином, тенденцією сучасного суспільного розвитку виступає поступова передача своїх функцій державою громадянському суспільству, відбувається вихід життєдіяльності людини за межу державного втручання. Але рівень загрози корупції ще притаманний різним суспільствам, а особливо під більшою загрозою є держави, в яких рівень політичної та правової культури не є достатньо високим, а тому для сучасної демократичної держави важливим є

об'єднання антикорупційного потенціалу формальних та неформальних конструктивних політичних інститутів.

Розвинене та сильне громадянське суспільство виступає дієвим механізмом усунення корумпованих та некомпетентних урядів, зміцнення громадянських свобод та прав людини, організації належного врядування тощо. Оскільки громадянське суспільство представляє інтереси широкої громадськості, то воно має заявляти про випадки корупції, здійснювати контроль за діяльністю органів державної влади, недопущення перевищення ними повноважень, проведення незалежних антикорупційних розслідувань, просвітницька робота тощо.

РОЗДІЛ 2.

АНТИКОРУПЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ ЄС

2.1. Польський досвід міжінституційного протистояння інститутів громадянського суспільства та корупції

При дослідженні феномену антикорупційної політики та ролі в ній громадянського суспільства доцільним є дослідження досвіду певних країн, який може слугувати як приклад для впровадження ефективних реформ в різних державах, в тому числі й для України.

Двома східноєвропейськими державами, які характеризуються стрімким розвитком інститутів громадянського суспільства в умовах впровадження демократичних цінностей після розпаду Радянського Союзу в кінці ХХ століття є Польща та Румунія.

Демократична, антитоталітарна революція 1989 року в Польщі була першою революцією такого типу в Центральній та Східній Європі. За своїми передумовами, рушійними силами та ходом вона відрізняється від більшості революцій того часу в східноєвропейських країнах, оскільки явилась наслідком масового суспільного руху в Польщі.

Згідно “Позиції по питанню політичних реформ”, прийнятої “круглим столом” 1989 р., політична система Польщі повинна була базуватись на наступних принципах: політичний плюралізм, свобода слова, демократичний порядок формування державної влади, незалежність судів, сильне, володіючи повнотою прав та свобод вибране територіальне самоврядування.

В наслідок демонтажу системи “партія-держава” влада перейшла до рук парламенту, президента, уряду та центральної адміністрації. Принцип єдності

влади, котрий уособлювала комуністична партія, був заміщений демократичним принципом розподілу влади – законодавчу, виконавчу та судову.

Перш за все слід відзначити, що керівництво держави не відразу спрямувало свою діяльність в сторону розробки чіткої та дієвої антикорупційної політики. Більш того аналіз розвитку політичного процесу того періоду, особливостей становлення демократичних засад в 90-х роках ХХ ст. демонструє, що урядові ініціативи щодо протидії корупції частіше не виходили за рамки передвиборчих гасел. На протязі довгого часу не було й фундаментального законодавчого масиву щодо боротьби з корупцією, а тим паче мова не йде навіть про існування антикорупційної стратегії, яка сприяла б створенню та впровадженню відповідної політики.

Як зазначає А.І. Рибак, то польські дослідники корупції 90-х рр. ХХ ст. – початку 2000-х рр. розрізняють два типи корупції: так звану «розпорошену корупцію» («партизанського» типу), коли суб'єктами таких дій є окремі службові особи (лікарі, чиновники публічної адміністрації, освітні працівники тощо), а «жертвами» – звичайні пересічні громадяни, які прагнуть отримати певні послуги; «організована корупція мафіозного типу», яка найбільш поширена в судових, правоохоронних, контролюючих та найвищих органах публічної адміністрації [49].

На думку Д.Г. Заброди та О.О.Кашкарова в основі здійснення антикорупційної політики в польській державі «діє децентралізована модель формування антикорупційних інституцій, яка передбачає розподіл повноважень у сфері боротьби з корупцією між правоохоронними та іншими державними органами. За такою схемою частина повноважень у цій сфері поділяється між вищими органами державної влади (президент, парламент, уряд) та одним (декількома) державними органами, що виконують правоохоронні функції. Зокрема, при Президентові Польщі функціонує Департамент державного

управління, який спільно з МВС забезпечує запобігання та протидію корупції» [16, с. 124].

Значний крок в сторону дослідження причин виникнення та розповсюдження корупції в державі, а також вироблення основних кроків щодо запобігання їй та здійснення антикорупційної політики були впроваджені з початку 2000 років під тиском європейських інститутів та євроінтеграційної політики Польщі. Так у травні 2000 року віце-прем'єр міністром Л. Бальцервичем було ініційовано створення робочої групи в межах Економічного комітету Ради Міністрів, основним завданням якої була підготовка звіту про основні джерела поширення корупції та розроблення плану дій щодо її ліквідації.

В вересні 2002 року урядом було затверджено державну програму боротьби з корупцією «Антикорупційна Стратегія» (Program zwalczania korupcji – Strategia Antykorupcyjna). Для її реалізації була створена Надзвичайна кодифікаційна комісія Сейму, яка повинна була готувати зміни до нормативно-законодавчої бази. Таким чином, можна вважати, що прийняття даної програми стало фактично початком впровадження та реалізації антикорупційної політики в Польщі.

Завдання, які містилися в Антикорупційній Стратегії були майже повністю виконані, а звіт, прийнятий Радою міністрів у жовтні 2004 року, представляв собою ґрунтовну доповідь щодо реалізації Стратегії. Однак, розглядаючи усунення корупційних явищ із суспільного життя як нескінченний процес, були зроблені наступні кроки розробка II-го етапу Антикорупційної Стратегії (2005-2009 рр.). II етап передбачав реалізацію законодавчих, організаційних, освітніх та інформаційних засад, які були доповнені новими галузями корупційного ризику та завданнями, які пов'язані з постійним моніторингом щодо ефективності вжитих дій. Отже, основним завданням II етапу Антикорупційної Стратегії була реалізація заходів, спрямованих на запобігання корупційним явищам та формування в суспільстві відповідних етичних установок, які характеризуються неприйняттям корупційної поведінки [86].

Значну роль у впровадженні антикорупційної політики зіграло обрання у вересні 2005 року нового уряду на чолі з Партією закону та справедливості, для якого проблема боротьби з корупцією стала пріоритетною, а найважливішим кроком було формування ефективної системи державного управління, орієнтованої на взаємодію з громадянським суспільством.

Можна погодитися із А.І. Рибак, що «одним із допоміжних механізмів реалізації політики протидії корупції виступає відкритий доступ громадськості до інформації. Доступ до інформації розглядається інструментом контролю за діяльністю всіх гілок влади та регулюється законом «Про доступ до публічної інформації» (від 6 вересня 2001 р.). Сьогодні згідно із Індексом свободи преси від «Reporters without borders» Польща займає 22 місце (<https://rsf.org/en/ranking>).

Крім цього громадяни отримують ще один важіль, який сприяє запобіганню та боротьбі із корупцією: подання заяв щодо виявлення корупційних правопорушень до компетентних органів, було впроваджено створення спеціальних електронних скриньок, а таким чином, можна говорити про можливість фактичного долучення до антикорупційної політики.

Основними нормативно-правовими актами щодо протидії корупції в Польщі виступають наступні: Конституція Республіки Польща, Кримінальний кодекс, Закон про державні закупівлі (регулює процедури закупівель, покликаний захищати справедливість конкуренції і стимулювати функціонування вільного ринку), Закон про державну службу, Кодекс етики державної служби, Закон про протидію введенню у фінансовий обіг майнових цінностей, що походять з незаконних або нерозкритих джерел, і про протидію фінансуванню тероризму та інші нормативні акти.

Серед основних установ, які беруть участь у запобіганні та боротьбі з корупцією в Польщі є:

- координаційна група з стратегії боротьби з корупцією при Міністерстві внутрішніх справ та адміністрації (координація та моніторинг заходів, які

- здійснюються органами державного управління в рамках реалізації Антикорупційної Стратегії, розробка аналіз та оцінка корупційних явищ у громадській діяльності, а також подання пропозицій та висновків з цього приводу, співпраця з неурядовими організаціями та органами Європейського Союзу в реалізації Програми дій щодо боротьби з корупцією;
- вища контрольна палата (діяльність спрямована на запобігання корупції, контроль за виконанням державного бюджету, надійність у діях та обсяг законної діяльності органів державного управління, Національного банку Польщі, іншої держави організаційні одиниці, органи місцевого самоврядування, інші господарюючі суб'єкти, в яких державна скарбниця володіє понад 50 % акцій (Najwyższa Izba Kontroli <https://www.nik.gov.pl/>);
  - антикорупційна група при Міністерстві фінансів;
  - Управління державної служби;
  - Управління державних закупівель;
  - Департамент з протидії корупції, тероризму та організованої злочинності при Агентстві внутрішньої безпеки;
  - інститут Омбудсмена;
  - поліція.

Важливим кроком антикорупційній політики було прийняття рішення щодо створення Центрального антикорупційного бюро (*Centralne Biuro Antykorupcyjne* (СВА) (<https://cba.gov.pl/>) у 2006 р., діяльність якого полягала:

- у виявленні, запобіганні та розкритті злочинів в: діяльності державних установ; виборах, референдумах; фінансуванні політичних партій; дотації та субвенції, якщо лежать в економічних інтересах держави;
- розкриття та запобігання випадкам недотримання закону про обмеження ведення підприємницької діяльності особами, які виконують громадські функції (тобто Президент, сенатори, особи, які обіймають управлінські посади в державі тощо);

- виявлення випадків недотримання певних положень закону, процедур прийняття та реалізації рішення в: приватизації та комерціалізації, фінансової підтримки, надання держзамовлень, розпорядження майном одиниць або підприємств, про які мова в ст. 1 параграфу 4 також визнання концесії, дозволів, суб'єктних і предметних звільнень, полегшень, преференції, застав і кредитних гарантій;
- контроль та правильність щодо оформлення декларації про майно або декларації про ведення підприємницької діяльності особами, які виконують громадські функції [99].

Слід зазначити, що з прийняттям Антикорупційної Стратегії позначалася і роль громадянського суспільства у попередженні та боротьбі з корупцією. У Польщі діє кілька неурядових організацій, які накопичили значний досвід у протидії корупційним явищам. В їх число входять Transparency International Poland, Фонд Watorego, Центр громадянської освіти, Фонд розвитку місцевої демократії та інші. Їх діяльність в основному зосереджена на реєстрації випадків корупції, моніторингу польського законодавства, приєднанні до ініціативам, спрямованих на покращення польського законодавства, підтримку громадянських ініціатив та проведення інформаційних та освітніх заходів, адресованих різним соціальним групам.

Антикорупційної Стратегії антикорупційної стратегії була побудована таким чином, що її реалізація заснована на співпраці суб'єктів, відповідальних за виконання її конкретних завдань. Залучення неурядових організацій, як у процес розробки, так і в процес реалізації Антикорупційної Стратегії, повинно було забезпечити його правильне виконання, а таким чином сприяти фактичній ефективності запланованих в ньому заходів.

Прийнято виокремлювати чотири сфери діяльності «третього сектору» у сфері протидії корупції:

- контрольна – спрямована на аналіз закономірностей, доцільності, дієвості та чесності роботи бюрократичного апарату, їх рівень послуг, а також масштаб та цілі публічних витрат, захист громадянських прав (напр. доступ до публічної інформації);
- підвищення рівня суспільної свідомості, яке здійснюється через суспільно-інформаційні кампанії, до яких можна віднести й освітні програми, які спрямовані передусім на молодь. Основною метою цих дій є переконання суспільства про шкідливість корупції, а також її вказівки проявів;
- робота експертних комісій – у рамках дій досвідчених інститутів також інших організацій виникли ряд експертиз відносно проблеми корупції в Польщі, а також досліджень громадської думки, проведені конференції, семінари експертів;
- юридичне консультування, яке сприяє захисту громадян перед несправедливістю [71].

Згідно із рапортом Антикорупційної робочої групи Світового банку щодо Польщі, основним сферами, яким притаманний високий рівень корумпованих зв'язків є наступні: інфраструктура (тендери на будівництво доріг, автомагістралей), інформатизація державного управління (наприклад, державні закупівлі, цінова змова), використання коштів ЄС, оборонний сектор, енергетичний сектор (тендерні процедури, незаконна лобістська діяльність), охорона навколишнього середовища, місцеві органи влади [81].

В Польщі було запроваджено «Антикорупційну громадянську картку», яка надала громадянам у доступній формі нормативні рекомендації, щодо боротьби з корупцією, а також інформацію для усіх зацікавлених про те, як слід себе поводити у випадку виявлення вимоги хабарі чи інших незаконних дій. Дана громадянська картка надає інформацію щодо діяльності інституцій із запобігання й протидії корупції.

Слід також відзначити й освітньо-інформаційну роботу щодо запобігання та боротьби із корупцією, відбувалася організація як на рівні держави, так й на рівні регіонів конференцій, різних шкіл для чиновників різних рівнів, поширення інформаційних матеріалів.

В.А. Дем'янчук зазначає, що неодмінним атрибутом ефективної антикорупційної політики Польщі є залучення до цього процесу громадськості. Автор відзначає створення та успішне функціонування Моніторингового комітету з представників інститутів громадянського суспільства, на який покладено функцію здійснення громадського контролю за реалізацією антикорупційної політики. А сфера діяльності цього комітету є досить широкою [14].

Отже, в Польщі в рамках пропаганди боротьби з корупцією уряд акцентує увагу, що ефективність антикорупційної політики залежить від активної взаємодії кожного члена суспільства. Як зазначалося вище було організовано центральне антикорупційне бюро, яке виконує як кримінальне переслідування, так і інформаційно-освітню функції. Так, для підвищення рівня знань про запобігання та протидії корупції в рамках країни проводяться різні освітні семінари, функціонують освітні портали про антикорупцію (<https://www.antykorupcja.gov.pl/>).

Згідно з даними Transparency International у 2013 році Сілезький технологічний університет, нарівні з іншими 12 бізнес-школами Польщі, впровадив програму антикорупційних освітніх методик, розроблену міжнародною організацією Principles for responsible management education (PRME). Завданням програми стало фокусування студентів на темі корупції та використання навчальних методів для підготовки майбутніх лідерів з розвиненою культурою нетерпимості до корупції. В першу чергу, антикорупційна освіта втілилася в предмет «Природа корупції всередині організації та її попередження», який відкрив нові методи освіти в цій сфері, включаючи антикорупційний менеджмент, поведінкову та етичну моделі в рамках корпорації та корпоративну

відповідальність. Ця частина програми стала важливою її складовою, оскільки змусила студентів звернути увагу на механізми корупції та дій у відповідь [38].

Необхідно відмітити, що Антикорупційна Стратегія все ж була ефективною та сьогоднішні заходи протидії корупції мають свої результати. Так, за даними Transparency International Індексу сприйняття корупції, у 2004 р. Польща займала 67 місце із 145 країн, у 2010 – 45 місце, 2015 році – 29 місце, а у 2021 році – 42 місце (<https://www.transparency.org>).

Отже слід зазначити, що позитивний досвід антикорупційної політики в Польщі характеризується поєднанням як ефективними демократичними реформами, а також і з розвитком інститутів громадянського суспільства. Але польський уряд та громадськість розуміли, що проблема корупції є дуже актуальною, оскільки вона гальмувала реалізацію подальших реформ в державі, її добробуту та стабільному розвитку.

2.2. Досвід антикорупційної взаємодії громадянського суспільства Румунії

На протязі останніх 20 років Румунія характеризується розвитком демократичних засад та розвитку економічного добробуту. Але, разом з тим, для Румунії виклики внутрішньої безпеки є актуальними і становлять більшу загрозу: високий рівень корупції, низька ефективність роботи державних органів, незавершеність реформ у судово-правовій сфері, організована злочинність не тільки підривають основи державної системи в державі, а й створюють труднощі для європейського інтеграційного процесу.

В період соціалізму Румунія володіла однією з найбільш закритих та авторитарних систем, а через режим Н. Чаушеску навіть у період оксамитових

революцій, які відбувалися в країнах Центрально-Східної Європи, в державі так й не відбулося формування громадянського суспільства, яке могло стати вагомим підґрунтям здійснення реформ в різних сферах, в тому числі в здійсненні антикорупційної політики.

Фактично у 1989 році в умовах Румунської революції в державі сформувався певний вакуум, який проявився в тому, що навіть з існуванням значної підтримки нового ладу не було інституційних структур, які могли стати керуючими, на заміну старим. Так політична організація Фонд національного порятунку, яка була створена після режиму Н. Чаушеску, так й не змогла отримати належного впливу, стати т.зв. «голосом громадянського суспільства».

Період 90х рр. ХХ ст. – 2000-х рр. характеризувався системною корупцією: він був притаманним як уряду, так й президенту, а проблеми були характерними, як для посткомуністичних країн: поглинання держави великим бізнесом, низький рівень громадянської компетентності виборців. Але слід відзначити, що формування громадянського суспільства починається поступово навколо ідеї членства Румунії в Європейському Союзі. Хоча перспективи отримання членства були достатньо песимістичні, оскільки Румунія розглядалася як найкорумпованіша держава регіону, а це ставило під сумнів подальшу євроінтеграцію. Так, у 2003 р. комісар з розширення ЄС Г. Ферхойген заявляв, що Румунія ризикує затримати свій вступ до Євросоюзу, бо недостатньо провести національну законодавчу базу у відповідність з загальноєвропейської – законодавчі норми повинні застосовуватися на практиці: «В державі, де можна купувати суддів, щось не в порядку» [100, р. 3].

За останні кілька років Румунії все ж вдалося досягти помітних успіхів на терені боротьби з багатоголовою гідрою корупції. В 1996 році Румунія вперше приймає антикорупційне законодавство, закон «Про декларування та контроль за активами посадових осіб, суддів, державних службовців та інших осіб, які заміщають керівні посади», але воно не було дієвим. А в 2000 р. в контексті

переговорів про вступ Румунії до Євросоюзу був прийнятий Закон № 78/2000 про виявлення та запобігання корупції, а також покарання за ці злочини. У 2002 р. в рамках прийнятої програми та частково під тиском ЄС була створена Національна прокуратура з боротьби з корупцією, яка в 2005-2006 рр. перетворювалася в Національне антикорупційне управління.

Слід зазначити, що значні зрушення в сторону протидії корупції були як результат виконання вимог Європейським Союзом, який супроводжувався прийняттям антикорупційних реформ:

- доступ до фінансових декларацій став відкритим, що сприяло створенню передумови для обговорення громадянським суспільством за широкою підтримки медіа доброчесності державних службовців;
- законодавчі ініціативи стали для інститутів громадянського суспільства основою для обґрунтування законності своїх реформаційних вимог. Тому в межах акцій, які були організовані громадянським суспільством, ні партії, ні політики не наважувалися відкрито йому протидіяти в його антикорупційних кампаніях.

В 2004 році у Румунії відбулася масштабна антикорупційна кампанія, за результатами якої близько сотні депутатів зі сумнівною репутацією опинилися поза складом парламенту. А перед парламентськими та президентськими виборами-2004 року румунським «громадянським суспільством вперше було організовано широку коаліцію за чесність у політиці – Коаліцію за чистий парламент» [50].

В межах проведення своїх акцій та як результат діяльності «Коаліції за чистий парламент» 98 кандидатів не були обрані через виключення з виборчих списків, так були розповсюджені в суспільстві листівки із зазначенням переліку корумпованих на виборні посади. Кампанія представляла собою першу перемогу румунського громадянського суспільства з протидії корупції в органах влади.

Таким чином, проведена акція, мала ефективний результат: налаштування громадської думки проти тогочасної політичної еліти. Громадянське суспільство Румунії продемонструвало можливість формування та розбудови відкритої політики в державі у співпраці з мас-медіа. Як результат слід також відзначити відкриття кримінальних справ щодо запідозрених у корупції, а також було запроваджено більш детальне декларування активів тощо.

Як зазначає І.А. Кабанцева серед важливих наслідків акцій «Коаліції за чистий парламент» можна відмітити: «по-перше, після виборів-2004 виникла низка «дочірніх» громадських антикорупційних спільнот – «Коаліція за чисті університети», «Коаліція за чистий уряд», діяльність яких теж слугувала цілям очищення румунського суспільства та держави від системної корупції; по-друге, почався експорт моделі коаліційної протидії громадянського суспільства в інші держави, найперше – Центрально-Східної Європи, наприклад, у 2006 р. утворено Громадянську кампанію «За чистий Європейський Парламент – Болгарія-2007»; по-третє, у 2007 р., коли Румунія вперше долучилася до виборів у Європейський парламент, кандидати у євродепутати були перевірені силами громадянського суспільства за низкою критеріїв, схожих до критеріїв, за якими проводилася перевірка на виборах 2004 р., згаданих вище [18].

У період 2010-2017 рр. в Румунії було винесено 4 720 вироків за звинуваченням у корупції. До різних термінів тюремного ув'язнення було засуджено 6 міністрів, серед яких колишній прем'єр-міністр країни Адріан Настасе, брат колишнього президента країни Т.Бесеску, багато суддів та мерів міст. Виступаючи зі звітом про виконану роботу, голова Національного антикорупційного агентства (DNA) Лаура Л. Коввеші повідомила, що в 2016 р. понад 1270 державних чиновників та бізнесменів Румунії були відправлені під суд за звинуваченням у корупції. Серед обвинувачених три міністри, шість сенаторів, 11 депутатів, понад 40 мерів, 16 суддів і прокурорів, а також понад двадцять директорів компаній національного значення. Остаточо були засуджені понад

870 осіб – європарламентар, сім депутатів, сенатор, міністр, п'ять голів повітових рад і 28 мерів. При цьому частка виправдувальних вердиктів склала 10% [1].

У Румунії корупційними розслідуваннями в основному займаються Національне агентство з питань чесноти та неподкупності (Agenția Națională de Integritate (ANI), Національний антикорупційний директорат (DNA), Головне управління боротьби з корупцією MBC (Direcția Generală Anticorupție, Ministry of Internal Affairs).

Перше агентство спеціалізується на конфліктах інтересів, а основною метою є забезпечення чесноти та неподкупності при виконанні державних функцій та забезпеченні поваги до гідності; запобігання інституційної корупції шляхом здійснення відповідальності за оцінку відомостей про добробут, даних та інформації про багатство, а також змін в активах, несумісності та потенційних конфліктів інтересів в ході виконання державних функцій та забезпечення гідності [79].

Фахівці відомства детально вивчають декларації всіх державних чиновників: президента, прем'єра, працівників поліції, митників, а також членів ради правління великих корпорацій – близько 300 тисяч осіб, які повинні вказувати не тільки своє майно, але також і майно своїх родичів і виписки за банківськими операціями. Вивчити декларацію може будь-який громадянин, а якщо він знаходить невідповідність, то може вимагати через суд, щоб таке майно було конфісковано.

Головну роль у розслідуванні корупційних справ у Румунії відіграє Національний антикорупційний директорат (DNA), до компетенції якого відноситься: здійснення кримінального розслідування у справах про корупцію високого рівня, що стосуються осіб, які займають посади суспільної гідності (члени парламенту, члени уряду, статські радники та радники Адміністрації Президента, магістрати, особи, які займають керівні посади в державних установах, керуючий Національним банком Румунії тощо) і випадки великого шахрайства за такими категоріями злочинів:

- класична корупція (одержання хабара, дача хабара, одержання неправомірної переваги та торгівля впливом), коли об'єктом злочину є понад 10 000 євро;
- злочини, пов'язані з корупцією (банківське шахрайство, та незаконні приватизації, зловживання службовим становищем та шантаж, відмивання грошей, контрабанда, шахрайство банкрутство, підробка тощо), якщо вони призвели до упередження понад 200 000 Євро;
- злочини, пов'язані з ухиленням від сплати податків, зловживанням службовим становищем, шахрайством та митною системою, якщо вартість збитку становить понад 1 000 000 Євро;
- злочини проти фінансових інтересів Європейських співтовариств (незаконний доступ до зовнішніх коштів із загального бюджету Європейські спільноти та незаконне привласнення таких коштів) [89].

Національний антикорупційний директорат фінансується з державного бюджету через генеральну прокуратуру, що забезпечує його фінансову та юридичну незалежність, і включає в себе функції звичайної поліції і прокуратури, що дозволяє значно економити час. Пріоритетним напрямком діяльності DNA в 2016 р. «було виявлення махінацій в області укладення контрактів з державою, особливо в галузі інфраструктури, послуг з інформатики, охорони здоров'я, повернення націоналізованої власності та комунальних послуг», – заявила Л. Кьовеші. Більше чверті осіб, справи яких направлені до суду, звинувачуються у зловживаннях службовим становищем, за якими переховуються хабар або одержання іншої вигоди. В результаті цих злочинів румунській державі було завдано збитків у розмірі понад 260 млн євро [1].

Діяльність DNA почала давати високі результати лише через 8 років після його створення, коли в 2013 р. агентство очолила Лаура Кодруце Кьовеші, яка під своїм керівництвом зібрала кращі кадри з прокуратури, фінансові та ІТ-фахівці, що почали переслідування не чистих на руку політиків з усіх партій і на всіх

рівнях влади. Події, які відбулися в Румунії в 2017 і 2018 рр. у сфері антикорупційного законодавства, найбільш яскраво підтверджують наявність корупційної стійкості у політичних систем розглянутих країн. Більшість представників перед судом за звинуваченням у корупції в 2016 р. були членами або прихильниками правлячої в Румунії Соціал-демократичної партії (СДП).

Однак наступні два роки виявилися для агентства та його голови ще більш складними. Після перемоги СДП на парламентських виборах восени 2016 р. боротьба з корупціонерами почала слабшати. У січні 2017 р. новий уряд запропонував змінити антикорупційне законодавство, мотивуючи свою ініціативу переповненістю в'язниць. Негласно його очолюючий колишній лідер СДП Лівіу Драгня, який не має права публічно займатися політичною діяльністю, оскільки був фігурантом кримінальних справ з корупційної діяльності, почав використовувати свої зв'язки і вплив для того, щоб внести до Кримінального кодексу країни зміни, які пом'якшують відповідальність за посадові злочини. Зокрема, особа, яка відбуває тюремне покарання за корупцію може отримати умовне звільнення після того, як відбула половину терміну, якщо її засуджено менш ніж на 10 років (зараз така норма діє для тих, хто відбув дві третини терміну). Стаття про покарання за службову недбалість вилучалася з Кримінального кодексу. А якщо обвинувачений відшкодовує шкоду, заподіяну державі, покарання може бути вдвічі меншим, ніж передбачає чинне законодавство. Планувалося виключити фото- та відеоматеріали з камер спостереження з доказової бази злочину. Підозрювані можуть отримувати право бути присутніми на допиті свідків, а судді в разі помилкового вироку повинні покривати всі матеріальні витрати з власної кишені. Крім того, прокурорам і суддям буде заборонено критично висловлюватися з приводу спірних рішень уряду і парламенту.

На момент приходу до влади СДП за її лідером Л. Драгнею зусиллями відомства Л. Коввеші вже було відкрито 3 кримінальні справи. За першою

(махінації на виборчих дільницях під час проведення референдуму 2012 р.) він вже отримав 2 роки в'язниці умовно плюс 4 роки випробувального терміну. У другій справі 21 червня 2018 р. Вищий касаційний суд Румунії, ігноруючи тиск з боку правлячої партії соціал-демократів, засудив його до трьох з половиною років в'язниці за зловживання владою. У 2016 р. Європейське бюро з боротьби із шахрайством виявило факти незаконного привласнення приватними особами коштів, виділених Європейським фондом регіонального розвитку на будівництво доріг в Румунії. Результати перевірки були передані в DNA, що дозволило Л. Кьовеші завести третю кримінальну справу на Л. Драгню за набагато більш серйозними звинуваченнями (створення організованого злочинного співтовариства і розкрадання з європейських фондів).

У 2016 році була прийнята Національна стратегія щодо боротьби з корупцією (НСБК) 2016-2020, вона була результатом тривалого процесу консультацій [29, с. 178-179].

25 червня 2018 р. представники СДП заявили, що якщо президент негайно не підпише звільнення Л. Кьовеші, парламент розпочне процедуру імпічменту. Правляча коаліція, яка мала переважну більшість у парламенті, після неодноразових спроб змінити антикорупційне законодавство, 4 липня 2018 р., нарешті, провела через законодавчий орган країни безпрецедентну серію поправок, що декриміналізують усі види «порушень службових обов'язків». Також виявилися переглянутими визначення «організованого злочинного співтовариства» та «зловживання службовим становищем». «Зловживання службовим становищем тепер карається в Румунії тільки в тому випадку, якщо ви займаєтесь ним для отримання грошей для себе або членів вашої сім'ї, але не заради збагачення ваших друзів, – пояснив виконавчий секретар Венеціанської комісії Томас Маркерт. – Тому, якщо від ваших дій отримує вигоду ваша дружина, вас покарають, і якщо це ваша коханка, то не покарають» [51]. В умовах зберігти

корупційну систему румунська влада 9 липня 2018 р. змістила з посади глави DNA Л. Кьовеші – одну з найсильніших та непримиренних борців з корупцією.

Отже, антикорупційна політика в Румунії проходила в умовах посилення кримінальних переслідувань одну з головних ролей зіграла керівник антикорупційного управління Лаура Кьовеші та підтримуючий її президент Клаус Йоханніс [3].

Також слід відзначити активну політику щодо попередження та протидії корупції профспілкових конфедерацій «Blocul Național Sindical» та «Cartel Alfa», неурядової журналістської організації «RISE Project», на сайті якої можна ознайомитися з захоплюючими історіями та скрупульозними розслідуваннями.

Як зазначає І.А. Кабанцева «румунське громадянське суспільство об'єдналося спільними інтересами навколо розвитку своєї держави та пройшло чотири важливі віхи свого становлення:

1) виступи проти урядових заходів жорсткої економії (січень 2012; акції охопили 51 місто), а поштовхом до виступів став проєкт реформи охорони здоров'я, який передбачав розширення платного медичного обслуговування;

2) протести проти проєкту Рош'я Монтане (вересень 2013 – лютий 2014 р.р.). Протести проти проєкту Рош'я Монтане були спрямовані проти проєкту видобутку цінних металів у шахтарському містечку Рош'ї Монтане, що мало б негативні наслідки для екології;

3) антиурядові протести після пожежі в нічному клубі «Colectiv» із численними людськими жертвами (2015). Причиною цієї трагедії була адміністративна корупція: відсутність дозволу на роботу об'єкту, аварійних виходів, достатньої кількості вогнегасників тощо);

4) антикорупційні антиурядові протести (січень 2017 – січень 2018)».

Крім цього авторка визначає три хвилі антикорупційних протести 2017-2018 рр.: січень-лютий 2017 р. – протести проти прийняття соціал-демократичним урядом постанови щодо пом'якшення антикорупційного законодавства (амністія

та декриміналізація злочинів посадовців, засуджених за корупцію). Зусиллями громадянського суспільства 05.02.2017 р. урядова постанова була скасована; вересень – листопад 2017 р. – протести проти озвучених урядом намірів ліквідувати політичну незалежність спеціального органу антикорупційного органу в судовій сфері – Судової інспекції. Такі зміни, заплановані румунським урядом, призвели б до політичного контролю в судовій системі; січень – лютий 2018 р. – протести громадянським суспільством щодо невдоволення політикою румунського уряду та суперечливим проєктом реформи системи правосуддя [18, с. 35-36].

Також можна погодитися з І. Кушнар'ювим, що власне завдяки такому ініціативному громадянському суспільству Румунії вдалося досягнути значного поступу в мінімізації корупційних практик [27, с. 58].

Сьогодні здійснення антикорупційної політики державі здійснюється на основі Національної антикорупційної стратегії DNA 2021 – 2025, яка спрямована на задоволення реальних потреб румунського суспільства та відображає консультації всіх зацікавлених сторін, а також результати наукових досліджень (кримінологічне дослідження та соціологічне дослідження, проведене Міністерством юстиції та Головним управлінням по боротьбі з корупцією в якості партнерів). Превентивна політика, яка просувається стратегією, охоплює широкий спектр питань, спрямованих на формування культури сумлінності, і стратегія пов'язана з міжнародними антикорупційними документами, учасником яких є Румунія (CVM, GRECO, UNCAC, IAR). У зв'язку з цим згадується нормативну базу з таких питань: декларування активів; декларування інтересів; конфлікти інтересів; радник з етики; несумісність; прозорість у прийнятті рішень; доступ до інформації, що становить суспільний інтерес; захист інформаторів; заборони після припинення роботи в державних установах; чутливі функції; оцінка корупційних ризиків у центральних і місцевих органах влади та установах; оцінка інцидентів непідкупності в центральних і місцевих органах влади та установах [93].

Прийнято виокремлювати кілька напрямків функціонування громадянського суспільства Румунії щодо протидії корупції:

- розробка інформаційно-просвітницьких кампаній щодо протидії корупції;
- сприяння взаємозв'язку громадськості з політиками (організація громадських слухань законопроектів, перевірка на прозорість рішень влади та процесу їх прийняття тощо);
- впровадження освітніх програм із метою посилення поваги населення до закону;
- сприяння у посиленні нагляду медіа за владою тощо [88].

Також можна говорити про увагу міжнародних партнерів Румунії до проблеми корупції, яка є не випадковою та є частиною їх системної глобалізаційної політики: оскільки наявність корупції послаблює фінансові організації та системи, перешкоджає іноземним інвестиціям та порушує міжнародні потоки капіталу. Згідно з Індексом сприйняття, який формується на основі вивчення громадської думки та складається міжнародною неурядовою організацією Transparency International у 2004 р. Румунія займала 87 місце із 145 країн, у 2010 році – 73 місце, 2015 році – 58 місце, а у 2021 році – 66 місце.

Таким чином, можна погодитися з Норменом Абйоренсеном щодо того, що антикорупційна політика хоч і повільно, але набирає обертів, як на міжнародному рівні, так і на регіональному. Сучасне суспільство все більше є обізнаним про діяльність органів влади, про різні антикорупційні заходи, які узгоджуються з міжнародним підходом.

РОЗДІЛ 3.

ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ПРОТИДІІ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

3.1. Політико-правове регулювання антикорупційної діяльності громадянського суспільства

В результаті вчинення корупційних діянь відбувається порушення законодавчо встановлених процедур та процесів функціонування державних органів, форм та методів реалізації державної влади, а також порядку здійснення державної служби. Можна говорити, що корупція представляє собою об'єктивний стан руйнування або порушення інститутів влади, а причини такого стану можуть бути пов'язані з організаційними та/або правовими недоліками самих цих інститутів. Таке розуміння феномену може бути взято за основу при визначенні поняття «корупція», яке в кримінальному законодавстві України не виступає самостійним складом злочину, а є збірним поняттям.

Існування ефективних механізмів запобігання та протидії корупції передбачає існування відповідної політичної волі в державі та впровадження дієвих нормативно-правових засобів, які регулювали б антикорупційний механізм. Слід відзначити, що в сучасних умовах актуальною залишається необхідність впровадження в систему органів державної влади етичних стандартів службової поведінки державних службовців, закріплених законом.

Корупція в системі державних органів в будь-якій державі, викликає появу колу проблем в умовах становлення та розбудови державності як в минулому, так й в теперешній час. Слід відзначити, що наявність таких проблем на фоні зростаючого рівня корупції в системі державних органів більшою мірою негативним чином впливає на соціально-економічний розвиток країни. Таким чином корупція створює несприятливі умови та навіть перешкоджає надходженню

в економіку держави іноземних інвестицій, а також стимулює відтік національного капіталу за кордон та створює загрозу правопорядку й безпеці держави.

Таким чином, для створення дієвого механізму реалізації адміністративно-правових засобів запобігання та припинення корупції в державних органах необхідно використовувати історичний, міжнародний досвід, впроваджувати наукові розробки та позитивний міжнародний досвід боротьби з корупцією, використовувати рекомендації міжнародних організацій та експертів у процесі нормотворчої діяльності та забезпечення ефективного функціонування правоохоронних органів.

Система заходів запобігання і протидії корупції складається із окремих суб'єктів.

На думку О. Банчука «Суб'єкти, що здійснюють зазначену діяльність: уповноважені підрозділи державних органів; місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування; підприємства, установи, організації, їх посадові особи, а також громадяни, об'єднання громадян за їх згодою незалежно від відомчої підпорядкованості та форми власності» [4, с.12].

Згідно із Законом України «Про основи національної безпеки України» однією зі складової поняття «національна безпека» є своєчасне виявлення, попередження та припинення реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності та боротьби з корупцією [47]. Поширення корупції цим Законом виділено серед основних реальних і потенційних загроз національній безпеці України.

Сьогодні правову базу боротьби з корупцією в Україні складає Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р.» [45].

Можна погодитися із П.І. Гаманом що Україна пройшла довгий шлях формування, впровадження механізму боротьби з корупцією на законодавчому

рівні. Так, автор зазначає, що «за роки незалежності України ухвалено чимало нормативних актів антикорупційного спрямування [10].

Прикладами антикорупційної спрямованості можна вважати здійснені судову, податкову, адміністративну реформи, реформа кримінального судочинства, а також поширення можливостей участі акторів громадянського суспільства у попередженні та протидії корупції, удосконалення механізмів доступу громадян до публічної інформації та отримання юридичної допомоги.

Створено Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні правопорушення, положення якого закріплено наказом Міністерства юстиції України від 11 січня 2012 року [44].

Верховною Радою України прийнято Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 р. Метою Закону є визначення правових основ організації та діяльності Національного антикорупційного бюро України (далі Бюро).

Директор Бюро здійснює керівництво його діяльністю, та має широке коло повноважень. Статтею 8 Закону у 17 пунктах визначено повноваження директора, й цей перелік не є вичерпним та може бути розширений іншими Законами України. У свою чергу, директорів територіальних управлінь Бюро призначає на посаду та звільняє з посади директор Бюро» [45].

Антикорупційна стратегія на 2014–2017 роки, який передбачала: «створення в Україні системи прийняття рішень з антикорупційної політики на підставі аналізу достовірних даних про корупцію, моніторингу виконання цих рішень, а також їх впливу на стан корупції незалежним спеціально вповноваженим органом із питань антикорупційної політики у співпраці з громадянським суспільством і формування суспільної підтримки в подоланні корупції; створення системи добропорядної та професійної публічної служби відповідно до міжнародних стандартів; створення системи інструментів, що дозволять ефективно виявляти та розслідувати корупційні злочини, конфіскувати майно, яке було предметом

злочинної діяльності або отримане як її слідство, притягати до відповідальності осіб, причетних до здійснення корупційних злочинів» [42].

Проте Стратегія не мала в своїй основі глибинного дослідження та аналізу корупційної ситуації. Вона містила відсилання до деяких досліджень сприйняття цього явища, які підтверджують, що корупція сприймається як одна з головних проблем і широко поширена. Для створення основи нової стратегії оцінка реалізації попередньої стратегії не проводилася [39].

Таким чином, як зазначає П.І. Гаман «законодавство усуває певний дуалізм державних органів, відповідальних за антикорупційну політику серед іншого, ліквідується посада Урядового уповноваженого з питань антикорупційної політики та започатковується діяльність двох незалежних антикорупційних інституцій, відповідальних за різні аспекти формування та реалізації державної антикорупційної політики: Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК); Національне антикорупційне бюро України (НАБУ); Національна рада з питань антикорупційної політики (Національна рада)» [10].

На основі розглянутого раніше Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. регламентується діяльність Національного агентства з питань запобігання корупції. Згідно з законом, Національне агентство з питань запобігання корупції виступає центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, діяльність якого спрямована на забезпечення формування та реалізації державної антикорупційної політики [42].

20 червня 2022 року було прийнято Закон України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки», який затверджував Антикорупційну стратегію на 2021-2025 рр. Так в документі визначається оптимізація функцій держави та місцевого самоврядування, яка «передбачає усунення дублювання повноважень різними органами, тимчасове припинення реалізації малоефективних повноважень, які характеризуються високим рівнем корупційних ризиків. Стратегія також передбачає цифрову трансформацію

реалізації повноважень органами державної влади та місцевого самоврядування, прозорість діяльності та відкритість даних» [43].

Слід також відзначити необхідність забезпечення невідворотності юридичної відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення. Відповідно до ухваленого закону, при Національному агентстві з питань запобігання корупції (НАЗК) буде створено робочу групу з питань антикорупційної політики (координаційну робочу консультативно-дорадчу групу) як орган, співголовами якої є голова НАЗК і міністр Кабінету Міністрів України. Персональний склад робочої групи затверджує уряд, зокрема, за згодою до неї можуть входити й народні депутати.

Основними її завданнями «є сприяння координації дій органів державної влади щодо реалізації Антикорупційної стратегії та виконання заходів державної антикорупційної програми» [43].

Слід зазначити, що з метою виявлення в діючих нормативно-правових актах та проектах нормативно-правових актів факторів, що сприяють або можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень, розробляються рекомендації та щодо їх усунення проводиться антикорупційна експертиза. Антикорупційна експертиза проектів нормативно-правових актів, внесених на розгляд Верховної Ради України народними депутатами України, здійснюється комітетом Верховної Ради України, до предмета ведення якого відноситься питання боротьби з корупцією.

При дослідженні антикорупційної політики в Україні, можна погодитися із П. І. Гаманом, щодо виокремлення «дев'яти напрямів її удосконалення:

- наявність в країні сильної політичної волі щодо реалізації заходів антикорупційної політики;
- формування на початковому етапі довіри до дій влади з боку суспільства;
- тотальний наступ на корупцію, що передбачає впровадження замість перетворень вжиття ґрунтовний заходів антикорупційної політики;

- удосконалення державної антикорупційної політики через залучення нових кадрів;
- обмеження ролі держави, який реалізується в заходах приватизації та податковій реформі;
- прийняття нестандартних рішень, насамперед це може стосуватися звільнення під заставу з-під варти осіб, засуджених за корупційні злочини;
- забезпечення практичного впровадження принципу «об'єднання та тісної взаємодії»;
- адаптація міжнародного досвіду до місцевих умов;
- використання технологічних досягнень» [10].

Особливістю національного законодавства України у сфері боротьби з корупцією є те, що корупційна поведінка закріплюється в якості не тільки кримінальних правопорушень (злочинів), але й адміністративних, хоча міжнародні акти відносять корупцію до кримінально караних діянь як правопорушень з високим ступенем суспільної небезпеки. Правову базу попередження корупції та антикорупційної політики також складають норми, що визначають порядок виявлення, припинення, розкриття, розслідування корупційних правопорушень.

Адміністративно-правові механізми боротьби з корупцією в Україні:

а) організаційно-правові, що полягають у прийнятті компетентними органами державної законодавчої та виконавчої влади законів та підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини в антикорупційній сфері, у т. ч. і шляхом внесення змін і доповнень до чинних актів, а також у практичних діях органами державної влади, спрямованих на створення як нових органів для протидії корупції, так і створення умов для виконання свого призначення державним апаратом в чітко визначених конституціями і законодавством рамках і попередження корупції шляхом усунення причин та умов її виникнення у зазначених країнах;

б) система заходів адміністративного примусу, компонентами якої є заходи адміністративного попередження, припинення та адміністративної відповідальності, яка реалізується в конкретних заходах примусу національних органів державної влади, покликаних протидіяти корупції відповідно до чинного законодавства України.

Можна запропонувати такі механізми забезпечення протидії корупції:

а) політичний, який полягає у формуванні та популізації політичної волі до попередження та подолання корупції за допомогою можливих демократичних заходів: морально-ідеологічні, які передбачають формування та реалізацією чіткої державної антикорупційної політики; об'єднання та компромісне співробітництво щодо протидії та подолання корупції на різних рівнях політичної влади, політичних сил;

б) економічний, що передбачає обов'язковий облік щорічних витрат коштів державного та місцевих бюджетів;

в) нормативно-правовий, який вимагає підготовки та прийняття парламентом, а також центральними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування в межах їх повноважень нормативно-правових актів антикорупційного характеру;

г) організаційний, згідно з яким парламентом і урядом України відбувається формування законодавчого та нормативно-правового забезпечення реалізації заходів попередження та протидії корупції, центральними органами виконавчої влади відбувається забезпечення виконання законодавчих та нормативно-правових актів, які спрямовані на реалізацію морально-ідеологічних заходів боротьби з корупцією, а іншими органами виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування здійснюється забезпечення досягнення пріоритетних та тактичних завдань;

д) кадровий механізм передбачає залучення висококваліфікованих спеціалістів у сфері державного управління та місцевого самоврядування, правову, політичну, сферу зв'язків з громадськістю та інші.

3.2. Досвід антикорупційної діяльності громадянського суспільства в Україні

Актуальним і важливим напрямком у державній політиці України залишається впровадження різних механізмів боротьби з корупцією та заохочення державою антикорупційної політики, інтеракції держави як основного суб'єкта протидії корупції з громадянським суспільством. Разом з тим, слід продовжувати подальший розвиток принципу відповідальності компаній за корупційні правопорушення і тут мова йде не тільки про обов'язково кримінальну відповідальність, а також вироблення засобів попередження появи корупції та стандартів антикорупційної поведінки, які мають місце в законодавствах певних зарубіжних країн.

Так, опублікований індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI) Transparency International можна розглядати як вагомий аргумент щодо важливості ініціатив у протидії корупції українського громадянського суспільства, оскільки відбувається повільна антикорупційна динаміка: у 2017 році – 130 місце, 2018 – 120, 2019 – 126, 2020 – 117, 2021 – 122. Її випереджають, як Польща, так й Румунія.

Характеризуючи інституціонально-правові засади функціонування громадянського суспільства в сучасній Україні, необхідно визнати наявність достатньо широкого кола законодавчих актів, що регулюють відносини держави та громадського сектору. Удосконалення та приведення правових засад діяльності громадського сектору у відповідність до європейських стандартів продовжується і

сьогодні у зв'язку з реалізацією євроінтеграційної політики держави, особливо з підписанням 27 червня 2014 р. Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [60].

Формування українського громадянського суспільства відбувається на основі нагромадженого досвіду колективної самоініціативної активності (протогромадянське суспільство). Поштовхом до становлення українського «третього сектора» була «перебудова» М. Горбачова (1985–1991): гласність, поява багатопартійності та критично налаштованих медіа, проведення альтернативних виборів. Із проголошенням незалежності України процес становлення національного громадянського суспільства було перенесено в площину нових політико-правових умов суверенної держави.

Українське громадянське суспільство часто характеризують як «перехідне та неконсолідоване, тобто таке, що не досягло рівня країн розвинутої демократії та зберігає ризик повернення до менш розвинутого стану» [37].

Українське громадянське суспільство все ще зазнає впливу інституціональних чинників комуністичного спадку. В. Степаненко відзначає факт деформованої соціальності. Українська спільнота все ще зберігає характеристики патерналістського суспільства, які можна простежити на прикладі участі в добровільних організаціях, для якої притаманним є наявність «причинно-наслідкового зв'язку між попередньою практикою, минулим досвідом і поточною активністю людей.

Протягом 2000-2004 років точилася жорстка політична боротьба, яка призвела до активного залучення громадянського суспільства в політичну сферу. Його участь багато в чому допомогла зміцнити роль громадянського суспільства. Помаранчева революція 2004 року зіграла значну роль у формуванні українського громадянського суспільства. Деякі експерти заходять настільки далеко у своїх оцінках, що називають цей період «днем народження» громадянського суспільства в Україні. Обурення опозиційних політиків і громадян тим, що президентські

вибори 2004 року не були чесними, призвели до активізації дій у громадянському суспільстві. Такі групи, як «Пора», активно залучали молодих людей до боротьби проти корумпованого режиму й забезпечення вільних і справедливих президентських виборів. У 2005-2009 рр. громадянське суспільство продовжувало розвиватися, участь громадян України в ньому вийшла на новий рівень, що було обумовлено плеканням сподівань людей, що держава піде шляхом демократичних реформ.

Другим прикладом піднесення активності громадянського суспільства можна вважати 2014 рік – Революція Гідності, яка не допустила зміни проєвропейського вектору розвитку. Можна говорити про зростання довіри до волонтерського руху, до громадських організацій, хоча рівень довіри до органів влади залишався низьким, що було обумовлено втратою надії на Президента, уряд, Верховну Раду.

Отже, слід зазначити, що ставлення громадян до інститутів громадянського суспільства є достатньо стабільним і вони, в умовах низького рівня довіри до влади, покладають надії та сподівання на нього в ініціюванні та здійсненні необхідних змін в суспільстві. Проте аналіз діяльності акторів громадянського суспільства приводить до наступного умовиводу: найбільш поширеними для українського громадянського суспільства є: збір підписів чи звернення до офіційних установ, участь у протестах чи контактування з громадськими активістами, представниками політичних сил потребує організаційних навичок [53, с. 127].

Слід зазначити, що про роль громадського суспільства у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики вказано у Законі України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» [42], детальна характеристика якого була у попередньому підрозділі. Але тут варто зазначити, що у цьому Законі визначається причина неналежного виконання Національної антикорупційної стратегії на 2011-2015

роки, яка полягала у відсутності механізму моніторингу та оцінки її виконання – не передбачено, яким чином мала виконуватися відповідна робота Національним антикорупційним комітетом та в який спосіб повинна залучатися до цих процесів громадськість. В Україні не були впроваджені та реалізовані вимоги міжнародно-правових інструментів відносно сприяння взаємодії інститутів влади та громадянського суспільства в сферу антикорупційної політики – залучення громадськості до процесу прийняття суспільно важливих рішень у сфері попередження та протидії корупції.

Отже, можна говорити про недостатній рівень нормативно-правової та інституційної бази формування та реалізації антикорупційної політики на засади взаємодії державних органів та громадськості. Саме тому в зазначеному Законі України «метою формування та реалізації державної антикорупційної політики в Україні визначено створення в Україні системи прийняття рішень щодо антикорупційної політики на основі результатів аналізу достовірних даних про корупцію та чинників, які до неї призводять, зокрема статистичних спостережень, моніторингу виконання цих рішень та їх впливу на стан справ з питань запобігання корупції незалежним спеціалізованим органом із залученням представників громадянського суспільства, а також формування суспільної підтримки в подоланні корупції» [42].

Можна погодитися з І.А.Кабанцевою, що Революція Гідності стала переломним моментом у формуванні та впровадженні системи громадської протидії корупції, створивши нові організації антикорупційної політики: підрозділ міжнародної недержавної антикорупційної організації Transparency International – Україна; «Платформа Громадський Контроль», громадське об'єднання «Антикорупційна ініціатива», коаліція експертів громадянського сектора «Група „Антикорупційна реформа”» Реанімаційного пакету реформ (була розроблена система спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції (Національне бюро антикорупційних розслідувань); «Антикорупційний штаб»

(діяльність спрямована на виявлення корупційних зловживань, протиправного використання ресурсів місцевих громад та інші правопорушення представників влади); Центр політичних студій та аналітики „Ейдос” (діяльність спрямована на здійснення аналізу прозорості діяльності органів влади, боротьбу з корупцією); громадське правозахисне об’єднання «Права людини» (метою діяльності є протидія застосуванню корупційних схем у державних закупівлях та ін.); громадський рух «ЧЕСНО» (діяльність спрямована на стимулювання прозорості, відкритості та підзвітності представників влади, а проєкт «Polithub» (2018 рік) дозволив здійснити перевірку інформації про окремих політиків та політичних діячів, а також про потенційних кандидатів на посаду глави держави на виборах-2019 (<https://www.chesno.org>) та інші.

В.Ф. Нестерович зазначає, що «в умовах підвищення ролі громадянського суспільства в різних сферах діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, зокрема щодо впровадження реформ, на підтримку ініціативи громадськості, а також з метою налагодження ефективного діалогу та партнерських відносин органів державної влади, органів місцевого самоврядування з організаціями громадянського суспільства, передусім з питань забезпечення прав і свобод людини і громадянина, Указом Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016 було затверджено Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки» [32].

У цій Стратегії вказується, що «активне, впливове й розвинене громадянське суспільство є важливим елементом будь-якої демократичної держави та відіграє одну з ключових ролей у впровадженні нагальних суспільних змін і належного врядування, в управлінні державними справами і вирішенні питань місцевого значення, розробці й реалізації ефективної державної політики в різних сферах, утвердженні відповідальності перед людиною правової держави, розв’язанні політичних, соціально-економічних та гуманітарних проблем» [46].

Незважаючи на численні позитивні зрушення у розвитку громадянського суспільства в Україні, потрібно дати відповідь на багато викликів, щоб повною мірою реалізувати його потенціал. Серед цих проблем є слабка співпраця між органами влади і громадянським суспільством, повільне просування реформ, обмежені ресурси та низький рівень залучення громадськості. Серед причин такої ситуації можна також зазначити те, що серед представників владних інститутів залишається недостатнє усвідомлення важливості їх співпраці з громадськими організаціями. Сьогодні ще залишається неефективність комунікації органів влади з інститутами громадянського суспільства, що унеможливує отримання антикорупційною політикою легітимності в суспільстві.

Фактично можна говорити, що до процесу формування політики протидії корупції не долучаються в повному обсязі громадські та інші соціальні інституції, а це призводить до несприйняття акторами громадянського суспільства дій органів влади щодо боротьби з корупцією та виникненню конфліктних ситуацій, протистоянь, в умовах коли заходи протидії корупції не дають бажаних результатів.

Як зазначають Д. Ковриженко та О. Чебаненко «Успішна боротьба з корупцією можлива за наявності таких складових: належного антикорупційного законодавства, його ефективного застосування та узгодження з відповідними державними органами, політичної волі керівництва держави щодо ефективної боротьби з корупцією в усіх сферах. підтримка всіма рівнями державної влади, громадянським суспільством антикорупційних заходів держави» [35].

Можна також погодитися з В. Нестерович, щодо важливої ролі громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики. Так науковець зазначає, що за допомогою стійких та ефективних форматах взаємовідносин між громадськістю та органами публічної влади формується співпричетність і співвідповідальність щодо змін у політичному, соціальному, економічному житті країни [32, с. 10].

В.М. Трепак, в свою чергу, зазначає, що для підвищення дієвості протидії корупції засобами, доступними громадянському суспільству, необхідна підтримка з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування утворення громадських організацій, що визначають метою своєї діяльності ознайомлення населення із загрозами, які несуть для суспільства корупція та корупційна злочинність, підвищення рівня громадянської свідомості та активності населення в протидії цим злочинам [59, с. 206].

Можна погодитися із О. Костенко, що в якості одного із методів сприяння використанню потенціалу «людського фактора» в протидії корупції в Україні можна виокремити доцільність розвитку так званої «громадянської юстиції», тобто участі громадськості у протидії корупції відповідно до принципу соціальної субсидіарності. Ця концепція передбачає, що громадськість, властивим саме для неї способом, доповнює діяльність державних інституцій юстиції, не підмінюючи їх. На думку науковця це можна реалізувати через створення громадської організації (чи громадського руху) «Громадянська юстиція» з інформаційними, експертними та просвітницькими функціями, спрямованими на субсидіарну участь у суспільному реагуванні на прояви корупції [23, с. 10].

Ще один вектор у протидії корупції та ролі в ньому громадянського суспільства, пов'язаний із діджиталізацією та онлайн можливостями в сучасному українському суспільно-політичному процесі. Даний процес формує онлайн простір для розширення активності громадськості, держава через онлайн-взаємодію створює, формалізує та розвиває відносини держава-громадянин. Підтвердження таких ініціатив демонструється через законодавчу ініціативу «Держава в смартфоні» та «Держава і Я» (ДіЯ).

Ефективні ініціативи антикорупційного характеру із залученням інститутів громадянського суспільства та засобів масової інформації полягають у виконанні контрольних функцій в цьому процесі. І тут варто відзначити роль журналістських розслідувань, громадських акцій в здійсненні протидії корупції: проєкт

журналістських розслідувань корупції в органах державної влади «CorruptUA.org», проєкт «Слідство.Інфо» (спеціалізується на розслідуванні випадків масштабної корупції та гучних кримінальних злочинів у політиці та економіці), антикорупційні проєкти «Канцелярської сотні»: проєкт Ring (Кільце) – пошукова система, яка охоплює усі державні відкриті офіційні бази даних; телепрограми «Гра слів» та «Підсумки дня», метою яких є викриття корупціонерів та ін.

В Стратегії національної безпеки України (14.09.2020 р.) зазначається «про необхідність активного залучення ЗМІ до запобігання корупції та забезпечення реалізації конституційних принципів індивідуальної юридичної відповідальності та невідворотності покарання, а також захисту особи, суспільства й держави від корупційних правопорушень, забезпечення відновлення порушених прав, відшкодування завданої шкоди вимагає від держави утвердження принципу нульової толерантності до корупції, забезпечення прозорості, підзвітності державних інституцій, доброчесності посадових осіб, а також ефективної діяльності органів, які запобігають корупції та протидіють корупційним правопорушенням, ефективного доступу до правосуддя. Указані напрями державної політики визначені як основні в забезпеченні державою національних інтересів і безпеки в Стратегії національної безпеки України» [56].

Ю.П. Калайда зазначає, що одним із пріоритетів діяльності держави залишається забезпечення умов для участі незалежних ЗМІ у формуванні об'єктивної громадської думки щодо стану запобігання корупції в державі. Однак автор відмічає, що в умовах наявності значного рівня комунікативної активності державних органів та громадських організацій у сфері запобігання і протидії корупції, така комунікація залишається недостатньо ефективною. Неефективність ЗМІ обумовлюється такими причинами: «відсутності системності і стратегічної спрямованості; інституційних обмежень та недостатнього рівня координації антикорупційних комунікацій; низького рівня ідентифікації та роботи з цільовими

аудиторіями; незадовільного рівня дискусії через нерозуміння питання корупції в широкому контексті [55].

Результатом цього є низький рівень володіння інформацією серед громадян та журналістів щодо сутності корупції та особливостей протидії корупції, що приводить до викривленого розуміння корупції та низького рівня підтримки в суспільстві антикорупційної діяльності, оскільки для ефективного запобігання корупції необхідно чітко усвідомлювати актуальний стан цього явища в державі. Також для повноцінної участі ЗМІ у потистоянні корупції в Україні необхідно вирішити ще одну проблему: певний рівень їх залежності від держави та олігархів.

Отже, можна зазначити, що участь інститутів громадянського суспільства у розробці та реалізації антикорупційної політики в Україні є недостатньо активною. Швидке розвиток громадських антикорупційних ініціатив може бути досягнуто саме шляхом посилення потенціалу інститутів громадянського суспільства через освітні проєкти. Активна участь інститутів громадянського суспільства у запобіганні корупції в органах державної влади безумовно, є основоположною для України, але практична реалізація залишається відносно низькою попри значні теоретичні розробки в галузі форм та механізмів залучення громадськості до такої співпраці.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи результати магістерського дослідження, слід зробити наступні висновки:

Під корупцією розуміють зловживання державною владою заради особистої вигоди; зловживання увіреною владою для особистої вигоди. У даному визначенні відображаються такі елементи корупції: державний і приватний сектори. Корупція має місце як у державному, так і в приватному секторах. Сюди входять представники засобів масової інформації та громадянського суспільства. Учасниками можуть бути окремі особи, компанії або організації, такі як політичні партії; зловживання владою. Корупція передбачає зловживання владою в державній установі або приватній організації; вигода. Обидві сторони, які беруть участь у корупційному акті, отримують вигоду або у вигляді грошей, або у вигляді неправомірної переваги. Можна відзначити, що визначення корупції є етичним, суб'єктивним і повним змішанням причин і наслідків, яке потребувало б попередньої згоди всіх учасників щодо відповідних нормативних цінностей.

Комплексний аналіз корупції як складного соціального явища доцільно здійснювати з позиції інституційного підходу, в рамках якого корупція являє собою один з видів соціальних відносин, пов'язаний з використанням суспільних ресурсів (в тому числі і влади) для досягнення індивідуальних цілей. В межах неінституціоналізму корупція як неформальний інститут витісняє загальносуспільні цінності, а тим самим й робить слабким громадянське суспільство на перевагу приватним інтересам. Фактично із поширенням корупційної практики відбувається формування такої політичної системи, яка характеризується переходом від демократичного типу, де провідна роль належить громадянському суспільству, тісному взаємозв'язку його взаємодії із державою, органами влади.

Встановлено причини корупції, які прийнято підрозділяти на політичні, соціальні, економічні, психологічні. Власне політичні причини корупції є одними з найпомітніших, оскільки за їх наявності формуються реальні загрози єдності і верховенству закону, інститутам демократії, правам і свободам людини, довірі населення до державної влади, основ державного управління, реалізації в державі принципу рівності та соціальної справедливості, позитивного економічного розвитку, стабільності демократичних інститутів і моральних засад суспільства.

Встановлено, що сталий розвиток суспільства та держави безпосередньо залежить від ефективності державної антикорупційної політики, а основними напрямками реформи законодавства щодо боротьби з корупцією виступають наступні: реформа правової бази, яка передбачає прийняття законодавства щодо вирішення проблеми корупції; реформа судової системи; реформа державного управління та цивільної служби. В сучасних умовах корупція не тільки загрожує розвитку соціально значущих систем управління державою (освіта, охорона здоров'я та ін.), а й стає засобом умисного маніпулювання суспільною свідомістю, здійснюваним з метою дискредитації керуючих структур і підвищення в державі соціальної напруженості.

Визначено, що право на участь громадськості в протидії корупції отримало нормативно-правове унормування. Вперше питання участі громадянського суспільства в протидії корупції на рівні міжнародних нормативно-правових актів, були закріплено в Конвенція ООН проти корупції 2003 р. Слід відзначити, що залучення акторів громадянського суспільства до запобігання та протидії корупції сприяє більш ефективному впровадженню антикорупційних механізмів та реформ.

До форм і методів залучення громадян у роботу механізмів протидії автор відносить: впровадження реального механізму участі інститутів громадянського суспільства у здійсненні незалежної антикорупційної експертизи документів; участь населення в розслідуванні злочинів і проступків корупційного характеру; створення та здійснення антикорупційних освітніх програм; виховання у

населення неприязні до корупційних відносин; формування та підтримка інтернет-порталів та інших веб-сайтів, які висвітлюють проблеми протидії корупції та ін.

Результатами здійснення громадського контролю у запобіганні та протидії корупції можуть бути: здатність домогтися впровадження уповноваженими державними органами проведення перевірку виявлених громадськістю фактів із корупційною складовою, формування громадської думки стосовно корупційних злочинів, виявлених громадськістю та доведених у судовому порядку, виявлення та протидія тим нормативно-правовим, організаційним та іншим умовам, котрі сприяли розвитку корупції.

Основною діяльністю громадянського суспільства є контроль над діяльністю уряду, пов'язаною з запобіганням корупції в схильних до корупції сферах (таких як, наприклад, публічні закупівлі), а також з проведення антикорупційної реформи.

Ініціатива держави та інститутів громадянського суспільства, спрямована на боротьбу з корупцією в органах державної влади, повинна бути орієнтована не тільки на політичні та інші інститути держави і громадянського суспільства, а й на громадянську активність населення.

Постійна профілактична, попереджувальна робота абсолютно всіх органів державної влади та інститутів громадянського суспільства виступають дієвим механізмом боротьби з корупцією.

Встановлено, що серед східноєвропейських держав, які характеризуються стрімким розвитком інститутів громадянського суспільства в умовах впровадження демократичних цінностей після розпаду Радянського Союзу в кінці ХХ століття необхідно виокремити Польщу та Румунію. Позитивний досвід антикорупційної політики в Польщі характеризується поєднанням ефективних демократичних реформ та розвитком інститутів громадянського суспільства. Але польський уряд та громадськість розуміли, що проблема корупції є дуже

актуальною, оскільки вона гальмувала реалізацію подальших реформ в державі, її добробуту та стабільному розвитку.

Встановлено, що з прийняттям державної програми боротьби з корупцією «Антикорупційна Стратегія» позначалася і роль громадянського суспільства у попередженні та боротьбі з корупцією. В Польщі в рамках пропаганди боротьби з корупцією уряд акцентує увагу на те, що ефективність антикорупційної політики залежить від активної взаємодії кожного члена суспільства.

В Польщі було запроваджено «Антикорупційну громадянську картку», яка надала громадянам у доступній формі нормативні рекомендації, щодо боротьби з корупцією, а також інформацію для усіх зацікавлених про те, як слід себе поводити у випадку виявлення вимоги хабарі чи інших незаконних дій. Дана громадянська картка надає інформацію щодо діяльності інституцій із запобігання й протидії корупції. Крім цього громадяни отримують ще один важіль, який сприяє запобіганню та боротьбі із корупцією: подання заяв щодо виявлення корупційних правопорушень до компетентних органів, було впроваджено створення спеціальних електронних скриньок, а таким чином, можна говорити про можливість фактичного долучення до антикорупційної політики.

Антикорупційна політика в Румунії проходила в складних умовах, які були викликані сильним рівнем корумпованості у владних структурах, фактичною відсутністю громадянського суспільства умовах та низьким рівнем залучення громадськості до суспільних справ. Значні зміни в сторону протидії корупції відбулися після 2004 року та на фоні євроінтеграційної політики. Протидія корупції передбачала посилення кримінальних переслідувань одну з головних ролей зіграла керівник антикорупційного управління Лаура Кьовеші та підтримуючий її президент Клаус Йоханніс. Виокремлюють наступні напрямки функціонування громадянського суспільства Румунії щодо протидії корупції: розробка інформаційно-просвітницьких кампаній щодо протидії корупції; сприяння взаємозв'язку громадськості з політиками (організація громадських

слухань законопроектів, перевірка на прозорість рішень влади та процесу їх прийняття тощо); впровадження освітніх програм із метою посилення поваги населення до закону; сприяння у посиленні нагляду медіа за владою тощо.

Відзначено також активну політику щодо попередження та протидії корупції профспілкових конфедерацій «Blocul Național Sindical» та «Cartel Alfa», неурядової журналістської організації «RISE Project».

Встановлено, що сьогодні здійснення антикорупційної політики державі здійснюється на основі Національної антикорупційної стратегії DNA 2021 – 2025, яка спрямована на задоволення реальних потреб румунського суспільства та відображає консультації всіх зацікавлених сторін, а також результати наукових досліджень.

Встановлено, що Україна пройшла довгий шлях формування, впровадження механізму боротьби з корупцією на законодавчому рівні.

Особливістю національного законодавства України у сфері боротьби з корупцією є те, що корупційна поведінка закріплюється в якості не тільки кримінальних правопорушень (злочинів), але й адміністративних, хоча міжнародні акти відносять корупцію до кримінально караних діянь як правопорушень з високим ступенем суспільної небезпеки. Правову базу попередження та протидії корупції складають і норми, які сприяють формуванню порядку виявлення, припинення, розкриття, розслідування корупційних правопорушень.

Визначено, що тривалий час в українській державі можна було спостерігати низький рівень законодавчої та інституційної бази формування та реалізації антикорупційної політики на засадах взаємодії державних органів та громадськості.

Механізми участі громадськості в діяльності, спрямованій на боротьбу з корупцією в Україні, можуть бути самими різноманітними: починаючи з інформування громадськості про певні плани або заходи (наприклад, публікація проєкту плану в ЗМІ, проведення конференцій та інших заходів, створення

спеціалізованих веб-сайтів), відповідей на запити і скарги (наприклад, телефонні або електронні «гарячі лінії», дні відкритих дверей, правила для державних службовців про те, як відповідати на запити громадян), і проведення публічних консультацій, або залученням представників громадянського суспільства до участі в безпосередній розробці політики або нормативно-правових документів як експертів.

Ефективні ініціативи антикорупційного характеру із залученням інститутів громадянського суспільства та засобів масової інформації полягають у виконанні контрольних функцій в цьому процесі. І тут варто відзначити роль журналістських розслідувань, громадських акцій в здійсненні протидії корупції.

У протидії корупції та ролі в ньому громадянського суспільства в сучасному українському суспільно-політичному процесі відіграє процес діджиталізації та онлайн можливості. Даний процес формує онлайн простір для розширення активності громадськості, держава через онлайн-взаємодію створює, формалізує та розвиває відносини держава-громадянин. Підтвердження таких ініціатив демонструється через законодавчу ініціативу «Держава в смартфоні» та «Держава и Я» (ДіЯ).

Встановлено, що ще одним важливим кроком у напрямку реалізації інформаційної відкритості було приєднання України у 2011 році до Міжнародної ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд», яке спрямоване на підвищення рівня прозорості діяльності державних органів, підтримку залучення неурядових організацій до формування державної політики, впровадження високих стандартів професійної чесності в державному управлінні.

СПИСОК ОПРАЦЬОВАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. 5 рецептів боротьби з корупцією на прикладі Румунії. 14.06.2017. URL: <https://delo.ua/ukraine/5-receptov-borby-s-korruptsiej-ot-moniki-makovej-331814/> (дата звернення: 23.07.2022).
2. Аристотель. Політика. Київ : Основи, 2000. 239 с. URL: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm> (дата звернення 07.06.2022).
3. Ахтирська Н. Міжнародний досвід боротьби з корупцією як вектор формування національної антикорупційної політики: огляд законодавства Румунії. *Віче*. 2015. № 18. С.2-5. URL: <http://www.nsj.gov.ua/files/1455629967%E2%84%96%206%20%D0%90%D1%85%D1%82%D0%B8%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%9D.%20%D0%9C.%20%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D0%B4%20%D0%B7%20%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF.pdf> (дата звернення: 26.07.2022).
4. Банчук О. Запобігання і протидія корупції в органах місцевого самоврядування. Практичний посібник. Київ : ТОВ «Софія-А». 2012. 88 с.
5. Берназюк І. М. Інститути громадянського суспільства як суб'єкти запобігання корупції. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 45-47.
6. Бусол О. Ю. Національні антикорупційні стратегії та участь громадськості в протидії корупції у країнах Центральної та Східної Європи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2013. № 6-3 (1). С. 61-64.
7. Валюшко І. В. Інститути громадянського суспільства у системі антикорупційної політики України. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2017. 232 с.

8. Валушко І. В. Соціальні чинники протидії корупції в Україні. *Стратегічні пріоритети*. 2013. № 2. С. 69-73.
9. Вебер М. Вибрані твори. URL: <https://booksonline.com.ua/view.php?book=90186>. (дата звернення: 17.06.2022).
10. Гаман П. І. Антикорупційна державна політика: проблеми та перспективи розвитку. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1316> (дата звернення: 26.07.2022).
11. Гвоздецький В. Д. Теоретичні концепції запобігання і протидії корупції в Україні та їх розвиток. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2012. № 4. С. 82-87.
12. Гегель Г. В. Ф. Наука логіки. URL: <https://www.marxists.org/russkij/hegel/nauka-logiki.pdf> (дата звернення: 17.06.2022).
13. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та світської. Київ : Дух і Літера, 2000. 606 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Thomas_Hobbes/Leviafan_abo_Sut_budova_i_povnovazhenia_derzhavy_tserkovnoi_ta_svitskoi.pdf? (дата звернення: 08.06.2022).
14. Дем'янчук В. А. Досвід реалізації антикорупційної політики в Польщі та Німеччині: уроки та застереження для України. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2017. № 4(80). С. 151-158. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/237/225> (дата звернення: 11.07.2022).
15. Заброда Д. Г. Державна антикорупційна політика в Україні: теорія, правова основа, інституалізація. Сімферополь : Кримнавчпеддержвидав, 2013. 367 с.
16. Заброда Д. Г., Кашкаров О. О. Основні моделі державних інституцій, відповідальних за реалізацію державної антикорупційної політики. *Форум права*. 2013. № 4. С. 121-126. URL: <http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi->

bin/irbis_nbuvcgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=FP_index.htm_2013_4_23 (дата звернення: 19.07.2022).

17. Задорожний І. Трансформація політичної системи Польщі в умовах переходу до демократії. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Політологія, Соціологія, Філософія*. 2010. № 14. С. 174-179.

18. Кабанцева І.А. Громадянське суспільство в Румунії: досвід протидії корупції. *Політичне життя*. 2018. № 1. С. 33-37 URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/5919> (дата звернення: 23.07.2022).

19. Калайда Ю. П. Засоби масової інформації як складова системи запобігання корупції в Україні. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2021. Вип. 2 (94). URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1391> (дата звернення: 02.08.2022).

20. Кодекс поведінки посадової особи з підтримання правопорядку 17 грудня 1979 р. Резолюція 34/169 Генеральної асамблеї ООН. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282#Text (дата звернення: 2.06.2022)

21. Колодій А. Неінституціоналізм та його пізнавальні можливості в політичних дослідженнях. *Вісник Львівського національного університету імені І. Франка. Серія Філософсько-політологічні студії*. 2011. №1. С. 129-139.

22. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звенення: 05.07.2022).

23. Костенко О.М. «Людський фактор» – основний антикорупційний засіб. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 8–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2014_4_3 (дата звернення: 02.08.2022).

24. Кравченко С., Пантелейчук І. Напрями формування антикорупційної культури українського суспільства. *Вісник Національної академії державного управління*. 2012. № 2. С. 5-13.
25. Крисенко О. Вплив неформальних інститутів на український політичний процес. *Стратегічні пріоритет*. 2012. Вип. 4 (25). С. 58-62.
26. Кухта Б. Політична влада та її вирішення. Львів : ЦПД, 2006. 240 с.
27. Кушнар'ов І. В. Інструменти боротьби з політичною корупцією у країнах Центральної та Східної Європи: оцінка ефективності на прикладі Румунії та Болгарії. *Політикус*. 2017. № 4. С. 58-61.
28. Мак'явеллі Нікколо Флорентійські хроніки; Державець. Харків: Фоліо, 2007. 511 с. URL: <https://www.rulit.me/books/derzhavec-read-548057-1.html> (дата звернення: 08.06.2022).
29. Миндреску Ю. Особливості стратегічного планування антикорупційної політики в Румуніїю *Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей*. 2020. Т. 41. С. 174-184. URL: <https://mhpi.chnu.edu.ua/index.php/issues/article/view/219> (дата звернення: 21.07.2022).
30. Монтеск'є Ш. Л. Про дух законів : хрестоматія. Київ, 2008. URL: <http://pid.atwebpages.com/geopolitika-hrestomatiya-burlakov.html>. (дата звернення: 08.06.2022).
31. Мусієнко О. П. Роль громадських організацій у здійсненні адміністративних заходів щодо запобігання корупції в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1 (10). С. 169-172.
32. Нестерович В. Ф. Роль громадськості у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. Вип. 3. С. 5-13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2016_3_3 (дата звернення: 14.07.2022).

33. Ніндипова В. Система правового регулювання запобігання і протидії корупції в Україні: чітка правова регламентація правовідносин у сфері антикорупційної діяльності, удосконалення чинного законодавства є запорукою успішної реалізації державної антикорупційної політики. *Вісник прокуратури*. 2012. № 6. С. 98-107.

34. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. Київ : Основи, 2000. 198 с.

35. Підтримка належного урядування: проект протидії корупції в Україні (UPAC) // Департамент інформаційного суспільства та протидії злочинності Європейського Союзу. Технічний документ / експертний висновок щодо Проекту Антикорупційної Стратегії в Україні. Підготували Д. Ковриженко та О. Чебаненко, експерти Лабораторії законодавчих ініціатив. 28 с. URL: <https://parlament.org.ua/upload/docs/Concept.pdf> (дата звернення: 30.07.2022).

36. Плиска В. В. Поняття та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції. *Публічне право*. 2013. № 4. С. 45-48.

37. Показники розвитку громадянського суспільства в Україні / О. Ю. Вінніков, А. О. Красносільська, М. В. Лациба ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. К. : [Агентство “Україна”, 2012. 80 с. URL: http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/CSO_passport_2010.pdf (дата звернення: 28.06.2022).

38. Практики антикорупційної освіти в Європі. URL: <https://transparency.org.ru/projects/antikorrupsionnoe-prosveshchenie/praktiki-antikorrupsionnogo-obrazovaniya-v-evrope.html> (дата звернення: 11.07.2022)ю

39. Про Антикорупційну стратегію на 2018-2020 роки : Закон України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-proekt-zakonu-ukrayini-pro-antikorupcijnnu-strategiyu-na-2018-2020-roki>(дата звернення: 27.07.2022)

40. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність до стандартів «Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією : Закон України від 18.04.2013 року № 221-VII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-18#Text> (дата звернення: 25.07.2022).

41. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення 25.07.2022).

42. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки : Закон України від 14.10.2014 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-18#Text> (дата звернення 27.07.2022)

43. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки : Закон України від 20.06.2022 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> (дата звернення: 15.07.2022).

44. Про засади запобігання та протидії корупції : Закон України від 7 квітня 2011 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3206-17#Text> (дата звернення: 25.07.2022).

45. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T141698>(дата звернення: 25.07.2022).

46. Про національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки : Указ Президента України від 26 лютого 2016 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> (дата звернення: 15.07.2022)

47. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (дата звернення: 25.07.2022).

48. Пухкал О., Тіньков А. Роль громадянського суспільства у протидії політичній корупції в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2013. 2 (17). С. 80-86.

49. Рыбак А.І. Державна політика боротьби з корупцією у Польщі: нормативно-інституційний аспект. *Гілея*. 2011. Вип. 50. С. 717-725. https://eprints.oa.edu.ua/1106/1/rybak_141111.pdf (дата звернення: 10.07.2022).

50. Румунська Коаліція за чистий парламент. У пошуках чесності в політиці. URL: <https://maidan.org.ua/2011/09/borotba-z-politychnoyu-koruptsijeyu-u-postkomunistychnij-evropi/> (дата звернення: 20.07.2022).

51. Румынию критикуют за правовую реформу. «*Euronews*». 23.10.2018. URL: <https://ru.euronews.com/2018/10/23/brief-romania-hungary-ing-daphne> (дата звернення: 24.07.2022).

52. Скулиш Є. Форми та види корупції. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2010. № 3. С. 93-99.

53. Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні / за наук. ред. О. Резніка. Київ : Інститут соціології НАН України, 2019. 288 с.

54. Степаненко В. Влада та незалежний громадський контроль. Проблеми демократизації в Україні. *Віче*. 2000. № 6. С. 8-21.

55. Стратегія комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції : Розпорядження КМ України від 23.08.2017 № 576-р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-2017-%D1%80#n9>. (дата звернення: 29.07.2022).

56. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>. (дата звернення: 29.07.2022).

57. Суббот А. Участь громадськості у запобіганні та протидії корупції. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. Вип. 4 (37). С. 56-62.

58. Тіньков А. Л. Роль громадських організацій у протидії політичній корупції. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. 2010. Вип. 3. С. 199-206.

59. Трепак В.М. Інститути громадянського суспільства як суб'єкти протидії корупції в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Том 31 (70) № 4. С. 204-206. URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/4_2020/35.pdf (дата звернення: 30.07.2022).

60. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 20.07.2022).

61. Шайгородський Ю. Взаємодія політичних інститутів та інститутів громадянського суспільства в Україні. *Трансформація політичних інститутів в Україні: проблеми теорії і практики*. Київ : Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України., 2016. С. 92-122.

62. Шимон І., Лемак В. Протидія політичній корупції в Румунії: можливий досвід для України. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 366-370.

63. Abueva J.V. The contribution of nepotism, spoils and graft to political development. *East-West Center Review*. 1966. № 3. P. 14-22.

64. Alatas syed hussein the sociology of corruption. 2 nd ed. Singapore : Delta Orient, 1975. URL: https://iqbalunimed.files.wordpress.com/2018/08/sosiologi_korupsi_-_syed_hussein_alatas.pdf (дата звернення: 15.06.2022).

65. Bayley D. H. The effects of corruption in a developing. *Western Political Quarterly*. 1966. Vol. 19. № 4 URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/The->

Effects-of-Corruption-in-a-Developing-Nation-

Bayley/88583257c98a144394a9e8ab0d4a6f637155b98f (дата звернення: 22.06.2022).

66. Friedrich C. J. The pathology of politics: violence, betrayal, corruption, secrecy, and propaganda. New York : Harper & Row, 1972. 317 p.

67. Heilbrunn John R. Anti-corruption commissions: panacea or real medicine to fight corruption? 2004. 21 p. URL: <http://web.worldbank.org/archive/website01006/WEB/IMAGES/WBI37234.PDF> (дата звернення: 10.07.2022)

68. Holloway R. NGO Corruption fighters: how NGOs can use monitoring and advocacy to fight corruption. 2008. URL : <https://www.ndi.org/sites/default/files/NGO-Corruption-Fighters-Resource-Book-ENG.pdf> (дата звернення: 08.07.2022).

69. International Association of Prosecutors. URL: <https://www.iap-association.org/NACP/Anti-Corruption-Models> (дата звернення: 10.07.2022).

70. Khan M. H. A typology of corrupt transactions in developing countries. *IDS Bulletin*. No. 27(2). P. 12-21. <https://doi.org/10.1111/j.1759-5436.1996.mp27002003.x>. (дата звернення: 08.06.2022).

71. Korupcja_i_antykorupcja. cz_III. Warszawa : Wydział Wydawnictw i Poligrafii Centrum Szkolenia Policji w Legionowie, 2012. 190 s. URL: <http://www.antykorupcja.gov.pl/ak/wydawnictwa-cba/2438,Korupcja-i-antykorupcja-cz-III.html> (дата звернення: 21.07.2022).

72. Lauth H.-J. Informal Institutions and Democracy. *Democratization*. 2000. Vol. 7 (4). P. 21-50. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13510340008403683> (дата звернення: 21.06.2022).

73. Lawal G. (n.d.). Corruption and Development in Africa: Challenges for Political and Economic Change. *Humanity & Social Sciences Journal*. 2007. Vol. 2 (1). URL: <http://iffodatabase.trustafrica.org/iff/Corruption%20and%20Development%20in%20Africa.pdf> (дата звернення: 12.06.2022)

74. Leff N. H. Economic Development through Bureaucratic Corruption. *American Behavioral Scientist*. 1964. Vol. 8. № 3. URL: [https://www.scirp.org/\(S\(351jmbntvnsjt1aadkposzje\)\)/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1672986](https://www.scirp.org/(S(351jmbntvnsjt1aadkposzje))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1672986) (дата звернення: 22.06.2022).

75. Leyes C. What is the Problem About Corruption? *Journal of Modern African Studies*. 1965. Vol. 3. № 26. URL: [https://www.scirp.org/\(S\(351jmbntvnsjt1aadkposzje\)\)/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=2041690](https://www.scirp.org/(S(351jmbntvnsjt1aadkposzje))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=2041690) (дата звернення: 22.06.2022).

76. Luo Y. Corruption and Organization in Asian Management Systems. *Asia Pacific Journal of Management*. 2002. Vol. 19. P. 405-422. URL: <https://miami.elsevierpure.com/en/publications/corruption-and-organization-in-asian-management-systems> (дата звернення: 19.06.2022).

77. McKittrick E. The study of corruption. sociology and history: methods / ed. by S. M. Lipset and R. Hofstadter. New York ; L.; Basic Books, Inc., Publishers, 1968. 423 p.

78. Merton R. Social theory and social structure. Glencoe: III. 1949. URL: https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4250035/mod_folder/content/0/Textos/Merton%20C%20Social%20Theory%20and%20Social%20Structure.pdf?forcedownload=1 (дата звернення: 15.06.2022).

79. National Integrity Agency – ANI
<http://www.networkforintegrity.org/continents/europe/national-integrity-agency-ani/>

80. Abjorensen N. Combating corruption. Implications of the G20 Action Plan for the Asia-Pacific Region / ed. By Anne Sahler and Akim Enomoto. Tokyo : KAS, 2014. 155 p. URL : https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=df6025a7-7589-f67b-60ef-6600249206c8&groupId=252038 (дата звернення: 23.07.2022).

81. Obszary korupcji. *Urzednicy samorzadowi sa wzrod najbardziej zagrozonych. Serwis Samorzadowy PAP.* URL:

<https://samorząd.pap.pl/kategoria/archiwum/obszary-korupcji-urzednicy-samorzadowi-sa-wsrod-najbardziej-zagrozonych> (дата звернення: 21.07.2022).

82. Ojaide F. The professional accountant and anti-corruption crusade. 2000. *ICAN News*. P. 48-54.

83. Open Government Declaration. Open Government Partnership. 2011. URL: <http://www.opengovpartnership.org/about/open-government-declaration>. (дата звернення: 30.07.2022).

84. Otite Onigu orruption against the Norms of African Life”. O. Femi (ed.) *Effective and Efficient Implementation of Nigeria’s Recent Anti-Corruption Legislation*. 2000. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JMLC-10-2020-0119/full/html> (дата звернення: 8.06.2022).

85. Political Corruption: A Handbook / ed.by Heidenheimer Arnold J., Johnston Michael, Vine Victor T. Le New Brunswik (USA). 1989. URL: <https://www.jstor.org/stable/23679898> (дата звернення: 15.06.2022).

86. Program Zwalczenia korupcji strategia antykorupcyina II etap wdrażania 2005-2009. Warszawa 2005. 57 s.

87. Rose-Ackerman S. Corruption: a study in political economy. New York : Academic Press, 1978. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/corruption-study-political-economy> (дата звернення: 24.06.2022).

88. Sandor S. D. Great Expectations – Can Civil Society Tackle Corruption in Central and Eastern Europe? Open Society Institute. 2009. URL: <https://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/civil-society-corruption-20030701.pdf> (дата звернення: 25.05.2022).

89. Sechely Violeta General presentation of the National anticorruption directorate (NAD) Goals and obstacles. URL: <https://www.acauthorities.org/sites/aca/files/countrydoc/NATIONAL%20ANTICORRUPTION%20DIRECTORATE%20%28NAD%29.pdf> (дата звернення: 18.07.2022).

90. Simon D., Eitzen D. *Elite Deviance*. 3rd ed. Boston etc. : Allyn and Bacon, 1990., p. XII, 9–10.
91. Smilov D. and Tisné M. *From the ground up: assessing the record of anticorruption assistance in Southeast Europe*. Central European University Press, 2004. URL: <https://cps.ceu.edu/publications/policy-studies/from-the-ground-up>(дата звернення: 08.07.2022)
92. Stepanenko V. *Civil Society in Post-Soviet Ukraine: Civic Ethoc in the Framework of Corrupted Sociality? East European Politics and Societies*. 2006.Vol. 20. Iss. 4.P. 571-598.
93. *Strategia Națională Anticorupție 2021-2025*. URL: <https://sna.just.ro/> (дата звернення : 22.07.2022).
94. *The Oxford English Dictionary*. 2nd ed. Oxford,1986. Vol. 3. P. 974-975.
95. Thompson Dennis F. *Theories of Institutional Corruption*. *Annual Review of Political Science*. 2018. Vol. 21. URL: <https://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev-polisci-120117-110316> (дата звернення: 17.06.2022).
96. *Transparency International Corruption perceptions index*. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2021> (дата звенення: 23.07.2022).
97. *Transparency International: the global coalition against corruption*. URL: <https://www.transparency.org/en/> (дата звернення: 10.06.2022).
98. *U4 Anticorruption Resource Centre*. URL: <https://www.u4.no/topics/anti-corruption-basics/basics> (дата звернення: 10.06.2022).
99. USTAWA z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym
<http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20061040708/T/D20060708L.pdf>.
(дата звернення: 21.07.2022).
100. Verheugen cere reforma și combaterea corupției. *Rom. libera*. București 2003. 22 febr. P. 3

101. Wewer G. Politic-Lexicon / Hsrg. von E. Holtmann unter Mitarbeit von Heinz Ulrich Brinkmann und Heinrich Pehle. Zweite, überarbeitete und erweiterte Auflage. Munchen ; Wein : R. Oldenbourg Verlag, 1994. 541 p.

